

Geç Dönem Osmanlı Devleti'nde Toprağa Bağlı Hak Mücadeleleri: Karaosmanoğlu Kerimesi Zahide Hanım'ın Arazileri Örneği

Zeynep YETİŞİR*

Özet

Toprak mülkiyeti meselesi tarih sahnesindeki varlığı süresince bir tarım devleti olarak kalan Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli mücadele alanlarından biri olmuştur. Bu mücadelenin aktörleri ve araçları zaman ve zemine bağlı olarak çeşitli dönüşümler geçirse de toprağa erişim ve onun nimetlerinden yararlanma konusu tüm toplumsal gruplar için hayati bir mesele olma özelliğini korumuştur. Ne var ki on dokuzuncu yüzyıldan itibaren toprağa bağlı mülkiyet ilişkilerinde yaşanan dönüşümler hak mücadelelerinin boyut ve veçhelerini giderek karmaşıklaştırmıştır. Toprak sahipliği meselesi bu dönemden itibaren toprağı yöneten ve kullananlar açısından yeni anlamlar kazanmaya başlamıştır.

Bu çalışma toprağa bağlı hak mücadelelerinin on dokuzuncu yüzyıl sonlarında aldığı şekli tarihsel bir hikâyenin farklı aktörleri üzerinden değerlendirmeye çalışacaktır. Eski gücünü kaybetmiş ancak adı hala hatırlanan ünlü bir ayan ailesinin kızı, üst düzey devlet adamlarının mahdumları, merkezi ve yerel yöneticiler ve köylüler. Konumları ve çıkarları gereğince çoğunlukla birbirlerinin hilafına hareket eden bu bir grup insanın hikâyesi dönemin mülkiyet ilişkilerinde yaşanan dönüşüme ışık tutmak üzere irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Toprak mülkiyeti, mera, orman, tapu, Karaosmanoğlu, Bergama.

---

* Araştırma Görevlisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: zeynepakan@uludag.edu.tr

Abstract

Land ownership was one of the most contentious realm for the Ottoman Empire throughout its huge life span. Even though the actors and instrument of land conflicts have transformed along of spatial and temporal inducement the access and exploitation of land remained a crucial problem for the whole social actors. However as from the nineteenth century land conflicts escalated on account of the transformation of landed-property relations. Land ownership began to gain new contents both for executive and exploiters of land.

This paper intends to evaluate the characters of landed-property relations in the late-nineteenth-century using several conflicts on land. A daughter of a notable family which lost its former power but yet in memories, the sons of high-profile bureaucrats, central and local governors and villagers. The story of these people, mostly act to the disadvantage of each other accordingly their position and interest, will be explicated to understand property relations on land in the late nineteenth century.

Keywords: Land ownership, meadow, forest, title deed, Karaosmanoğlu, Bergama.

Giriş

Osmanlı Devleti için “uzun on dokuzuncu yüzyıl” toprağa bağlı mülkiyet ilişkilerinde büyük dönüşümlerin yaşandığı sancılı bir dönemdi. Bu dönemde toprağın yönetimi ve vergilendirilmesi modern ve merkezîyetçi bir devletin ihtiyaçlarına uygun olarak yeniden biçimlendirildi. Toprak ve tarımsal gelirler üzerinde sistematik ve kapsamlı kontrol mekanizmaları kurmaya çalışan Tanzimatçı politika tarımsal zenginliğin etkin bir şekilde yönetilmesi amacıyla 1830’lardan itibaren bir dizi kayıt tutma uygulamasına girişti. Nüfus ve emlak sayımları, gelir ölçümleri ve kadastro çalışmaları devletin vergi ve insan kaynağı üzerindeki tek ve mutlak hâkimiyetini temsil etmekteydi. On dokuzuncu yüzyılın merkezi devleti sahip olduğu tüm gelir kaynaklarını ayrıntılarıyla bilmek istiyordu. Bu amaçla idari merkezde tarımsal gelişme programını yürütecek yeni kurumlar ihdas edildi ve bu kurumlara gerekli yerel bilgiyi sağlamak üzere vilayetlerde özel komisyonlar oluşturuldu. Bu komisyonlar köylü tarafından üretilen ürünlerin türünü, pazarlanabilir ürünleri, her bir bölgenin toprak ve

nüfus yapısını, ekime ve yerleşime açılacak toprakları araştırmakla görevlendirildi.¹

Bu dönemde Osmanlı tarımı hızla ticarileşmekteydi. Özellikle yüzyılın ortalarından itibaren ihracata yönelik tarımsal üretim görülmemiş hızlarda genişledi ve imparatorluğun kapitalist dünya sistemi ile bütünleşmesine katkıda bulundu.² Kökleri daha gerilere giden bu çevreleşme süreci sonucunda imparatorluğun iç bütünlüğünü sağlayan korumacı, işçeci siyasetler yok oldu ve onların yerini imparatorluk ekonomisini ve toplumsal düzeni giderek dış piyasalarda oluşan arz-talep ilişkisine bağımlı kılan siyasetler ve onların öngördüğü kurumlar aldı.³ Dünya pazarıyla ekonomik bütünleşmeyi sağlamak amacıyla yapılan reformlar ve merkezileşmek için alınan önlemler yeni bir bürokratlar sınıfını ortaya çıkardı. Bu sınıfın üstlendiği yeni rol devlet ve toplum ilişkisinin Batılı ilkeler doğrultusunda düzenlenmesini gerektiriyordu.⁴ Avrupalı meslektaşları da her fırsatta bu bürokratlara Osmanlı ekonomisinin gücünü ziraata yoğunlaştırması ve serbest ticarete yönelmesine dair tavsiyelerde bulunuyordu.⁵

Tarımsal üretim ve vergilendirme siyasetlerinin değişen iç ve uluslararası koşullara göre yeniden düzenlenmesi tabiidir ki imparatorluğun toprak sistemi ile yakından alakalıydı. Bu zorunlu ilişki merkezi idareyi toprak üzerindeki mülkiyet rejimini değişen ekonomi-politiğe uygun olarak yeniden biçimlendirmeye sevk etti. 1847 Tapu Nizamnamesi, 1858 Arazi Kanunnamesi ve sonrasındaki düzenlemeler toprak üzerindeki tasarruf hakkı rejiminin hem içeriğini hem de mülkiyet tanımını temelden değiştirdi. Bu değişimin iki önemli sonucu oldu: İlk olarak aynı toprak üzerinde var olan çoklu haklar toprağı işleyen çiftçiye münhasır kılındı, ikinci olarak da cemaaten tasarruf edilen topraklar kişiler üzerine kaydedilerek tasarruf hakları kişiselleştirildi.⁶ Böylelikle belirli bir toprak parçası tek bir vergi mükellefiyle eşleştirilerek devlet ve köylü arasındaki aracılardan ortadan kaldırılması amaçlandı. Toprak hukuku alanında yapılan kanunlaştırma hareketlerinin diğer bir amacı da hakların tanımı ve

¹ Tefvîk Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul, Eren Yayınları, 1998, s.49.

² Şevket Pamuk, "Osmanlı Tarımında Üretim İlişkileri, 1840-1913", *Toplum ve Bilim*, 17, (1982), s.3.

³ Huri İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.57.

⁴ Huri İslamoğlu, "16. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylüler, Ticarileşme ve Devlet İktidarının Meşrulaştırılması", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s.57.

⁵ Donald Quataert, "Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2006, s.449.

⁶ Yücel Terzibaşoğlu, "Eleni Hatun'un Zeytin Bahçeleri: 19. Yüzyılda Mülkiyet Hakları Nasıl İnşa Edildi?", *Tarih ve Toplum*, 4, (2006), s.122.

uygulanması konusunda görülen yerel çeşitliliğin merkezi idarenin belirlediği şekilde tektipleştirilmesiydi. Daha önceleri farklı bölgeler ve durumlar için hazırlanmış kanunname ve nizamnamelerle yürütülen toprak yönetimi tüm imparatorluğu kapsayacak şekilde merkezileştirildi.

Toprak hukuku alanında gerçekleştirilen bu düzenlemelerin sonuçlarından biri tasarruf hakkı kavramının tedricen dönüşmesi oldu. Kavram Osmanlı mîrî toprak sisteminde ekip biçme, intikal ve belli şartlar dâhilinde başkasına devredebilme haklarını içermektedir. Bu haklar demeti yerel koşullar ve gelenekler tarafından olduğu gibi köylü ile yerel/merkezi idareciler arasındaki güç mücadeleleri tarafından da biçimlendirilmekteydi. Yüzyılın sonunda ise kavram gerek devleti yönetenlerin gerekse yönetilenlerin zihninde çok daha fazlası demektir. Tasarruf hakkından anlaşılan artık tam ve dokunulmaz bir bireysel mülkiyet hakkı idi. Kanun yapımcılar her ne kadar bunu amaçlamasa da bu yolun ilk taşlarını döşeyen Arazi Kanunnamesi oldu. Sonraki dönemlerde intikal haklarının genişletilmesi, toprağın ipotek edilebilir bir metaya dönüştürülmesi gibi düzenlemelerle bireysel mülkiyetin hukuk aracılığıyla inşası tamamlanmış oldu.

Toprak mülkiyeti rejimini biçimlendiren kuralların dönüşümü Osmanlı dünyasını sarsan bir diğer olguyla eş zamanlı olarak ilerledi. On dokuzuncu yüzyıl boyunca Balkanlardan ve Kafkaslardan imparatorluk topraklarına akın eden göçmenler imparatorluğun nüfus yapısını radikal bir biçimde değiştirdi. Tahminlere göre 1783 ve 1913 yılları arasında Osmanlı topraklarına 5 ila 7 milyon kişi sığındı.⁷ Bunun sonucunda toprak üzerindeki hak mücadeleleri görülmemiş ölçüde arttı. Toprağın mevcut kullanım pratikleri ihtilafları arttıran diğer unsurlardan biriydi. Muhacirleri en az sorunla yerleştirmek ve topluma entegre etmek amacıyla kurulan komisyonlar “*kayıtlarda arazi-i haliye olarak gözüken ancak pratikte köylü ve göçerlerin geçici olarak kullandıkları toprakların o kadar da boş olmadığı gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kaldılar.*”⁸

Batı Anadolu Bölgesi bu göç dalgasından en çok etkilenen bölgelerin başında gelmekteydi. Bazı bölgelerde Müslüman nüfusun oranı ciddi ölçüde artmış, toprak-emek oranı dramatik ölçüde değişmişti. Ancak arazi ihtilaflarının kaynağı Müslüman-gayrimüslim kavgası değildi, birçok yerde arazi anlaşmazlığı nedeniyle birbirine düşenler göçmen Müslümanlarla yerleşik dindaşlarıydı.⁹ Bölgede toprak sahipliğini önceki dönemlere göre çok daha değerli kılan bir diğer unsur genişleyen market ilişkileriydi. Batı Anadolu Bölgesi imparatorlukta ticari tarımın en fazla gelişmiş olduğu yerlerin başında gelmekteydi. Pazara

⁷ Donald Quataert, “Islahatlar Devri”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ed. Halil İnalçık-Donald Quataert, II, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, s.916.

⁸ Terzibaşoğlu, *Eleni Hatun'un Zeytin Bahçeleri*, s.130.

⁹ Yücel Terzibaşoğlu, “Landlords, Refugees, and Nomads: Struggles for Land Around Late-Nineteenth Century Ayvalık”, *New Perspectives on Turkey*, 24, (2001), s.69.

yönelik üretim yapan büyük tarımsal işletmeler bölgede giderek yoğunlaşmıştı. On sekizinci yüzyıldan itibaren ticari bir merkez olarak öne çıkan İzmir bir liman şehri olmanın avantajından fazlasıyla yararlandı. Ulaşım imkânlarının artması bu gelişmede kilit bir öneme sahipti. İzmir on dokuzuncu yüzyıl ortalarında inşa edilen demiryolu hatlarıyla hinterlandından iştahla çektiği tarımsal ürünleri daha kolay ihraç etmeye başladı. Ulaşım imkânlarındaki kolaylık ve beraberinde gelen ekonomik canlılık Anadolu'nun civar yörelerindeki işsizlerle beraber güvenli ve kârlı yatırım bölgeleri arayan Avrupalı sermayedarları da bölgeye çekti. Böylelikle İzmir'in nüfusu on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde iki yüz bini aştı. Yüzyıl sonlarında bu rakam Bergama, Ödemiş, Tire, Çeşme, Urla, Bayındır, Menemen, Kuşadası, Foçateyn ve Seferhisar kazalarıyla birlikte yarım milyonu bulmaktaydı.¹⁰

Toprağa bağlı mülkiyet haklarını yüzyıl boyunca tedricen dönüştüren tüm bu gelişmelerin ciddi toplumsal problemleri beraberinde getirmesi kaçınılmaz oldu. Toprak artık yöneticilerin gözünde sınırları ve sahipleri net olarak bilinmesi gereken bir vergi birimi, yönetilenlerin gözünde ise üzerindeki hak mücadelelerinin giderek kızıştığı bir alandı. Aslında ikincisi çoğu durumda birincisinin bir nedeniydi. Rasyonel yönetim aşkına girilen tapu tahrir uygulamaları genellikle karmaşık bir çoğul haklar sistemini içeren ve arazi sınırlarının neredeyse hiçbir zaman net olarak kayıt altına alınmadığı bir mülkiyet rejimini evcilleştirmek isterken tam tersi bir duruma neden oldu: Pandoranın kutusu açıldı ve ortaya daha çok ihtilaf döküldü.¹¹ Toprak üzerindeki hak mücadeleleri kuruluşundan son anlarına kadar bir tarım devleti olarak kalan Osmanlı İmparatorluğu'nda hiçbir zaman nadir görülen bir durum değildi. Ancak bu yüzyılda yaşanan ihtilafların doğası öncekilerden oldukça farklıydı. On dokuzuncu yüzyılın kendine özgü politik, ekonomik ve demografik koşulları mücadeleyi kızıştırmasının yanı sıra tarafları yeni güç mekanizmaları kullanmak zorunda bırakmıştı. Hukuk da bu mekanizmalardan biriydi ve özellikle yüzyılın ortalarından itibaren zamanın ruhuna uygun yeni bir mülkiyet hakkının inşasında etkili olmuştu.

Bu çalışma mülkiyet ilişkilerinde görülen tüm bu sarsıcı dönüşümleri Kuzeybatı Anadolu'nun küçük bir kazasında, Bergama'da yaşanan bir dizi arazi anlaşmazlığı üzerinden yorumlamaya çalışacaktır. Hikâyemiz farklı toplumsal tabakalardan birçok insanın dahil olduğu bir on dokuzuncu yüzyıl sonu hikâyesidir. Eski gücünü kaybetmiş ancak adı hala hatırlanan ünlü bir ayan ailesinin kızı, üst düzey devlet adamlarının mahdumları, merkezi ve yerel yöneticiler, köylüler... Konumları ve çıkarları gereği çoğunlukla birbirlerinin

¹⁰ Abdullah Martal, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Yapısında Gerçekleşen Değişmeler", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, I, 3, (1993), s.118.

¹¹ Terzibaşoğlu, , *Eleni Hatun'un Zeytin Bahçeleri*, s.131-132.

hilafına hareket eden bu bir grup insanın hikayesi dönemin mülkiyet ilişkilerinde yaşanan dönüşüme ışık tutmak üzere irdelenecektir. Ancak önce hikayenin zeminini ve perde arkasındaki kahramanını tanımak gerekir.

On Dokuzuncu Yüzyıl Sonlarında Bergama ve Karaosmanoğlu Ailesi

Ege Denizi ve Çandarlı Körfezi'ne 20-25 kilometre mesafede bulunan Bergama Kazası on dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar Hudâvendigâr Sancağı'na bağlı bir kaza olarak idare edildi. Kaza, 1864'te Balıkesir'e daha sonra da sırasıyla Aydın Eyaleti'nin Saruhan (1873) ve İzmir sancaklarına (1873) bağlandı.¹² Kazanın toplam nüfusu 1883'te 31.000'di ve yalnızca on yıl içerisinde bu sayı ikiye katlanmıştı. Yüzyıl sonunda ise nüfus 75.000'e yaklaşmaktaydı. Müslümanlar % 85'lik bir oranla nüfusun çoğunluğunu sahipti. Geri kalanını ise Rum, Ermeni ve Yahudiler oluşturmaktaydı.¹³ Kazada her nevi hububat ve meyve hâsıl olduğu gibi tütün, afyon, palamut ve pamuk da yetiştirilmekteydi. Ormanlarında gürgen, kayın, meşe, çam ağaçları olup yıllık yetmiş bin kuruş dolaylarında orman hasılatı mevcuttu. Bergama'nın ziraata elverişli geniş arazileri hazineye yıllık 2 milyon kuruşun üzerinde öşür geliri sağlamaktaydı. Kazada nahiyeler dâhil 50 bin parçada bir milyon dönüm tarla ve 123 parçada 60 bin dönüm mera bulunmaktaydı. Kazanın ağnam vergisi yine bu dönemde 700 bin kuruşa yaklaşmıştı.¹⁴

Bergama Osmanlı yönetiminin ilk asırlarından itibaren kalabalık mahalleleri, hanları, dükkânları, camileri ve medreseleriyle canlı bir yerleşim yeri idi. On yedinci yüzyıl sonlarında demografik ve fiziki açıdan kısa bir gerileme dönemi yaşadığı da ayanlar çağı denilen sonraki yüzyılda çeşitli imar ve inşaa faaliyetleriyle yeni bir canlanma dönemine girdi. Yüzyılın ortalarından itibaren bölgeyi nüfuzu altına almaya başlayan Karaosmanoğlu ailesi Bergama'da inşaa ettirdiği medreseler, camiler, hanlar ve süslü konaklarla bu canlanmayı devam ettirdiler.¹⁵ Aile yalnızca Bergama'da değil hâkimiyetleri altındaki diğer bölgelerde de pek çok kamu tesisi inşaa etmişti ve bunların idamesini yine kurdukları büyük vakıflarla sağlamaktaydı.¹⁶

¹² Feridun Emecen, "Bergama", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1992, V, s.492,494.

¹³ Asuman Karabulut, "Bergama Kazası'nın Demografik ve İskân Yapısı (1831-1908)", *Tarih Okulu Dergisi*, 30, (2017), s.139-140.

¹⁴ Ramazan Uyar, *Osmanlı Salnameleri'nde Bergama*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, (2011), s.53-92.

¹⁵ Emecen, *Bergama*, s.493-494, Yuzo Nagata, *Taribte Ayânlar, Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997, s.148.

¹⁶ Vehbi Günay, "Bergama Yeşil (Yeni) Medrese ve II Numaralı Şer'iyye Sicilinde Yer Alan Kitaplar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 13, (1998), s.211.

Karaosmanoğlu ailesinin isim babası Kara Osman olsa da aileye gücünü kazandıran isim 1743 yılında Saruhan mütesellimi olan oğlu Mustafa Ağa'ydı. Aile bu tarihten itibaren Aydın, Manisa ve Saruhan sancaklarını idare etmekle birlikte nüfuzları İzmir ve Bursa'ya kadar uzanmıştı.¹⁷ İltizam ve çiftlik işletmeciliği ile servet biriktiren aile on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğine kadar Anadolu'nun Ege kıyılarının büyük bir kısmını hakimiyeti altında bulundurdu, ancak II. Mahmut'un merkezileştirme politikası sonucunda eski gücünü kaybetti.¹⁸ Aile üyeleri mütesellimlik, muhassıllık ve kaymakamlık gibi resmi vazifelerde bulunarak güçlerini devam ettirmeye çalıştılar, bununla birlikte üyelerinin artık ayanlıkla bir ilgisi kalmayıp birer devlet memuru haline gelmişlerdi.¹⁹

Karaosmanoğlu ailesinden Küçük Hüseyin Ağa bu geçiş dönemi karakterlerinden biriydi. Hüseyin Ağa 1813 tarihinde babası Hacı Ömer Ağa'nın yerine Bergama voyvodası olmuştu. Ömer Ağa, Kara Osman'ın torunu olup aile onun döneminde en parlak günlerini yaşamaktaydı. Ne var ki Küçük Hüseyin Ağa babası kadar şanslı bir devirde doğmamıştı. Onun döneminde aile merkezi hükümetin baskıcı politikalarıyla kuşatılmıştı. Nitekim makamında çok az bir süre kalabildi. Küçük Hüseyin Ağa Yerebatan Sarayı ve Babıali'nin onarılmasını üstlenmek gibi bazı şirinlikler yaparak idari merkezle iyi geçinmeye çalıştı, ancak işlerini yoluna koymayı pek başaramadı. 1831'de geride büyük bir borç bırakarak vefat etti. Borçlarını ödeme işi oğlu İbrahim Nazif Ağa'ya kaldı. İbrahim Nazif Ağa evlatlık vazifesini yerine getirmesine getirdi, ancak borçların ödenmesi ve merkezi hükümetle uğraşma süreci onu o kadar yordu ki 1834 yılında küçük kardeşi Mustafa'yı da yanına alarak Mısır'a kaçtı. Beş yıl sonra da burada vefat etti.²⁰

İbrahim Nazif Ağa Mısır'a kaçtığı anda kendisinin ve kardeşinin Bergama ve Yayaköy'de bulunan bütün malları müsadere edildi, bununla birlikte ölümünden mirasçıları da fayda gördü. İbrahim Nazif Ağa bir oğul sahibi olamamıştı. Bu nedenle eşi Zahide Hanım ve kızı Esmâ Hanım'dan başka kardeşleri Mustafa ve Muhtar efendilere de miras hakkı tanındı. Mirastan en fazla pay yüzde ellilik bir oranla kızı Esmâ Hanım'ın oldu.²¹ Esmâ Hanım'a babasından intikal eden emlakın türü ve büyüklüğü hakkında bir bilgimiz yok, ancak Esmâ Hanım, annesinin adını verdiği kızı Zahide'ye öldüğünde külliyetli miktarda arazi bırakabilecek kadar varlıklı bir kadın olarak yaşadı.²²

¹⁷ Cengiz Orhonlu, "Kara 'Othman-Oghli'", *E.İ. New Edition*, Leiden, (1978), s.592.

¹⁸ Nagata, *Tarihîte Âyânlar*, s.191.

¹⁹ Yuzo Nagata, "Karaosmanoğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2001, XXIV, s.469.

²⁰ Nagata, *Tarihîte Âyânlar*, s.44-45.

²¹ Nagata, *Tarihîte Âyânlar*, s.45, 170, 314.

²² Haziran-Temmuz 1884 tarihli arazi ve emlak yoklamasının kaydedildiği daimi hasılat defterine göre Esmâ Hanım'dan kızı Zahide Hanım'a intikal eden araziler şöyledir:

Zahide Hanım'ın Meraları

Bu çalışmanın ana karakteri “Karaosmanzade kerimesi Zahide Hanım” annesi Esmâ Hanım gibi tek çocuk olarak büyüdü. Bu nedenle anne ve babasının²³ ölümünden sonra kardeşlere musallat olan miras ciniyle uğraşmak zorunda kalmadı. Ancak üzerine konduğu miras başına çok daha karmaşık çoraplar ördü. Annesinden intikal eden araziler için yerel yönetim ve köylülerle yıllar boyu uğraştı, babasından kalan arazilerse idari merkeze giden bazı ihbarlar nedeniyle uzun ve kapsamlı bir soruşturmaya maruz kaldı. Zahide Hanım, neyse ki, bir açıdan daha şanslıydı, arazileri için yıllarca cansiperane bir şekilde mücadele edecek iki kocaya sahip oldu: Samipaşazade Galib Bey²⁴ ve eski sadrazamlardan Fuad Paşa'nın torunu Hikmet Bey.²⁵ Kocalarının ikisi de mensup oldukları aile ve konum itibarıyla oldukça donanımlıydılar ve bu mücadelede oldukça iyi savunmacılar olarak rol aldılar. Zahide Hanım bu çalışmanın kapsadığı süre boyunca boyunca İstanbul'da ikamet etti ve Aydın'da bulunan emlakini vekili aracılığıyla yönetti. Bu konuda vekilini aşan bir sorunla karşılaştağında ise kenara çekilip resmi makamların diline ve işleyişine aşına olan kocalarını öne sürdü. Zahide Hanım'ın arazileri için devlet dairelerini kapı kapı gezen çoğunlukla bu iki beyefendi oldu. Bununla birlikte bitmek bilmeyen arazi davaları için resmi makamlarla ilk teması kuran kendisiydi.

Zahide Hanım'ın arazileriyle ilgili ilk anlaşmazlık annesi Esmâ Hanım'dan kendisine intikal eden Çandarlı kazasındaki kışlak mahalli ve Bergama kazasındaki dört kıta ağıl hakkındaydı. Emanet Nazırının kaleminden çıkan 8 Mart 1884 tarihli belgeye göre Zahide Hanım bahsi geçen arazilerin intikal harcı olan 16 bin küsur kuruşu ödediği halde arazilerin senetlerine “*bala dest-i res*”

Bergama kazasında Aşağıkırklar köyünün Hacıbucaklar mahallesinde mîrâ araziden senevi 150 kuruş bedel öşürlü bir kıtada 2740 dönüm, Düzyatak ağılı isimli ve senevi 120 kuruş bedel öşürlü bir kıtada 1830 dönüm, Bağlıca isimli ve senevi 80 kuruş bedel öşürlü bir kıtada 1500 dönüm, B... köyünde senevi 60 kuruş bedel öşürlü bir kıtada 950 dönüm ağıl merası, Demirtaş köyünde Kundakçı ağılı isimli bir kıtada 2300 dönüm yazlak-kışlak merası. Bahsi geçen araziler için Zahide Hanım'a 13 Eylül 1885 tarihinde tapu senetleri verilmiştir. BOA, ŞD. 321/27

²³ Zahide Hanım daha sonra görüleceği üzere baba tarafından da Karaosmanoğlu ailesine mensuptur.

²⁴Samipaşazade Galib Bey, Sultan III. Ahmed devrinde ordu ile Mora'ya gitmiş ve orada Tripoliçe'de Cerrahi tekkesi kurmuş olan Yahya Şerafettin Efendi'nin oğlu Abdurrahman Sami Paşa'nın ailesine mensuptur. Kendisi hakkında kaynaklarda bir bilgi yoktur. Ancak ceddi Abdurrahman Sami Paşa Osmanlı Devleti'nde müfettişlik, valilik, maarif nazırlığı, meclis-i vâlâ ve meclis-i ayan üyelikleri gibi mevkilerde bulunmuş önemli bir devlet adamıdır. Zeynep Kerman, “Sâmipaşazâde Sezâi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2009, XXXVI, ss.77-78; Murat Özer, “Hu Sesleri Geliyor Eski Konaktan”, *Chronicle Dergisi*, 4, (2006), ss.26-31.

²⁵ Hikmet Bey de selefi Galib Bey gibi ünlü bir aile büyüğüne nispetle anılmaktadır. Fuad Paşa'nın torunu olmasının dışında kendisi hakkında pek fazla bilgi yoktur.

olamamıştı. Meclis-i İdare-i Emanet, Senedat İdaresi'nin kendisine havale ettiği konu hakkında derhal bir inceleme başlattı. İnceleme kapsamında ilk olarak arazilerin herhangi bir hukuki muameleye maruz kalıp kalmadığı “mahallinden” soruşturuldu. Gelen cevap arazilerin “haciş ve “ahere ferağ” gibi intikale mani bir ilişkisi bulunmadığı yönündeydi. Araziler bu açıdan temizdi, ne var ki ortada intikale mani başka iki sorun vardı. Birinci olarak iddialara göre Esmâ Hanım'ın araziler üzerindeki tasarruf hakkı babasının ölüm tarihinin muğlaklığı nedeniyle şüpheliydi,²⁶ ikincisiyse intikale konu olan arazilerin bir kısmı Esmâ Hanım'ın değil başkalarının tasarrufu altındaydı. Bu “tecavüz”le ilgili başta Hayraboluluzade Ömer Lütfi ve muhtarlar olmak üzere bazı kimseler şikâyetle bulunmuşlardı. Emanet Nazırı tezkiresinde konunun kişiler arasında cereyan eden bir dava olduğunu, bu nedenle nizamiye mahkemesinde görülmesi gerektiğini açıkça belirtti,²⁷ bununla birlikte konuyla ilgili muhaberatı ve düşüncelerini paylaşmaktan da geri durmadı.

Nazırın ifadelerinde şikâyetçilerin kim oldukları ya da hangi araziden bahsettiklerine dair bir ipucu yoktur, ancak Esmâ Hanım'ın tasarrufunun şüpheli niteliğini onlar ihbar etmiştir. Şikâyetçi tarafa göre Esmâ Hanım'ın babası Karaosmanzade İbrahim Ağa H. 1262 tarihinde arkasında bir erkek çocuğu bırakmadan vefat etmiştir ve babanın arazisi o tarihte kız evlada intikal edemeyeceğinden söz konusu arazilerin mahlul olması lazım gelmektedir. Şikâyetçiler üzerinde hak iddia ettikleri arazilere hangi gerekçe ve araçla mutasarrıf olduklarını ya da “kanun-i kadim” hükmünün uygulanmasının kendilerine ne gibi bir faydası dokunacağını açıklamamaktadırlar, sadece muhataplarının tasarruf hakkının şaibeli olduğunu ihbar edip kenara çekilmişlerdir. Ancak ortaya attıkları bu iddia Zahide Hanım'ın intikal işlemlerinin dondurulmasına da yetmiştir.

---

²⁶ Karaosmanoğlu ailesi hakkında kapsamlı bir inceleme yapan Yuzo Nagata'ya göre Esmâ Hanım'ın babası İbrahim Nazif Ağa 1839 yılında Mısır'da vefat etmiştir. Nagata, *Tarihîte Âyânlar*, s.45. Şikâyetçiler ise arzuhallerinde İbrahim Ağa'nın H. 1262 / M. 1845-46 tarihinde öldüğünü ihbar etmişlerdir. Esmâ Hanım'a H. 1285 / M. 1868-69 tarihinde geçici olarak verilen ilmühaberlerde ise bambaşka bir tarih (H. 1273 / M. 1856/57) yazmaktadır. BOA, ŞD. 2478/13

²⁷ Emlak ve arazi konularındaki ihtilaflar 1864 Vilâyet Nizamnâmesi'yle birlikte nizamiye mahkemelerinin yetkisine verilmiştir. Buna göre gayrimüslimlerin ruhani yönetimine ilişkin hususi davalar ile cinayet ve ticaret meclislerine ait davalar dışında kalan davalarla cünha ve kabahat derecesinde olan suçlara ilişkin davalara kaza ve liva merkezlerinde oluşturulan meclisler bakacaktır. Emval ve emlåke dair hukuk davaları da bu meclislerin yetki alanındadır. Macit Kenanoğlu, “Nizâmiye Mahkemeleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2007, XXXIII, s.185-186. Nizamiye mahkemelerinin kuruluşu ve işleyişi ile ilgili olarak bkz. Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, (İstanbul, Arı Sanat Yayınları, 2004).

Emanet nazırının bu noktada yapacağı şey olay mahalline tekrar dönerek meselenin başlangıç noktası olan vefat tarihini soruşturmak olur. Aydın vilayetinden İbrahim Ağa'nın kesin vefat tarihini bildirmesi istenir. Vilayetten gelen cevap itibara kesin olarak şayan değildir. Buna göre İbrahim Ağa Mısır'da vefat etmiş olduğundan ölüm tarihi net bir şekilde bilinmemektedir. Ancak kızı Esmâ Hanım'a H. 1285 tarihinde geçici olarak verilen ilmühaberlerde babasının H. 1273 tarihinde öldüğü yazmaktadır. Vilayetin cevabında bahsi geçen tarihin dayanağı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmaz. Bununla beraber bu bilgi Esmâ Hanım'a mirasçı olmanın kapılarını açmaktadır çünkü H. Gurre-i Cemâziyelâhir 1263 / M. 21 Mayıs 1847 tarihli kanuna göre miri araziler bu tarihten itibaren kız çocuklarına da intikal edebilmektedir.

Arazilerin yeni sahibesine geri dönersek Zahide Hanım'ın araziler üzerindeki tasarruf hakkının idari merkez tarafından teyit edilmesi ihtimali şikayetçilerin “*tecavüz*” iddialarının kabulü ihtimalinden daha yüksektir. Çünkü annesi Esmâ Hanım'ın mevcut tasarruf hakkı bu vakada yalnızca ilgili kanun maddesine dayanmamaktadır. Emanet nazırının da belirttiği üzere İbrahim Ağa'nın H. 1263 tarihinden önce vefat ettiği ortaya çıksa bile Arazi Kanunnamesi'nin (1858) yetmiş sekizinci maddesi Esmâ Hanım'ın tasarruf hakkı üzerindeki şâibeleri ortadan kaldırmaktadır. İlgili madde miri arazilerin on sene boyunca tartışmasız tasarrufunun kişiye kazandırdığı haklarla (*hakk-ı karar*) ilgili olup tam da Zahide Hanım'ın ihtiyaç duyduğu şeydir. Annesi Esmâ Hanım babasının vefatından sonra on seneden fazla müddetle arazileri tasarruf etmiştir ve kendisi bu arazileri “*bigayr-ı hak zabt etmiş olduğu*”nu ikrar ve itiraf etmedikçe arazilerin *mahlul* sayılmasının imkânı yoktur. Esmâ Hanım'ın mezarından kalkıp gerçeği anlatmasına imkan yoktur, Zahide Hanım'ınsa annesi adına böyle bir itirafta bulunması pek de muhtemel değildir. Zahide Hanım'a verilen ilmühaberlerin içeriği de *hakk-ı karar* meselesini doğrulamaktadır, kayıtlara göre ilmühaberler kendisine bu nedenle verilmiştir.

Zahide Hanım'ın iddialarının resmi dayanakları görüldüğü üzere oldukça sağlamdır ve arazilerin tarafına intikalini istemekte oldukça haklı görünmektedir. Emanet nazırı da bu durumu onaylamaktadır. Zahide Hanım'ın “*validesinin bilâ nizâ kadem-i tasarrufuna istinaden*” hak talebinde bulunduğunu söyler ve devam eder. Aradan otuz altı sene geçmiştir ve mesele ait olduğu mahkemeye intikal etse bile Zahide Hanım'ın “*fuşûlî zabt ve tasarruflarını ikrâr etmeleri muhtemel*” değildir. Öyleyse davanın zaman aşımı nedeniyle “*mesmû' olamayacağı*” açıktır ve hatta bunu yapmak beyhude masraf etmek olacaktır. Emanet nazırı olabilecekleri hukuki mevzuat çerçevesinde öngörmektedir ancak hukukun öngörülere değil realiteye dayandığının da farkındadır. Öngörüsünde haklı çıkacağını bilse dahi tüm kapıları kapatmadan son sözü söylemek istemez. Arazilerle ilgili son kararı nizamiye mahkemesinin vermesi en doğrusu olacaktır.

Bu nedenle “*ikerâr ederler mülâhazasına mebnî bir kere de mahkemeye müracaat edilmesi*” yönünde kararını bildirir.²⁸

Şikayetçilerin kendilerine gösterilen yolu tutup tutmadıklarını bilmiyoruz ancak beş yıl sonrasına tarihlenen bir belgeden Zahide Hanım'ın bu kez kendisine babası Yetimağazade Hüseyin Efendi'den²⁹ intikal eden araziler nedeniyle sıkıntıda olduğunu görüyoruz.³⁰ Karasmanoğlu kızı oldukça büyük arazilerin ve buna bağlı olarak geniş çaplı bir soruşturmanın söz konusu olduğu bu vakada taraf değildir ve soruşturmanın hiçbir aşamasında sesi duyulmaz. Yine bu olayın hiçbir aşamasında anne tarafından soyuna nispetle anılmaz. O yaklaşık bir yıl süren ve işin içine çok sayıda resmi makamın ve görevlinin karıştığı soruşturmada artık sadece Yetimağazade Hüseyin Efendi kızı Zahide Hanım'dır.

Merkezi ve yere idare makamlarını uzunca bir süre meşgul eden ikinci hikaye 1888 yılı baharında başlamaktadır. Konunun yetkililerin gündemine tam olarak ne zaman ve ne şekilde girdiği dosyada açıklanmaz, belgelerden çıkarılabilecek tek sonuç arazi hakkında merkeze bazı haberler geldiğidir. İddialara göre Manisa'da Çullu çiftliği civarında 70 bin dönümü aşkın arazi-i haliye ile 50-60 bin lira kıymetli sekiz kıta mera Zahide Hanım tarafından *fuzûlî tasarruf* olunmaktadır. Haberin kaynağı merkezi idareyi pek de ilgilendirmiş gözükmemektedir, ancak “*bu iki takım arazinin cesâmeti*” dikkatlerini çekmeye fazlasıyla yetmiştir. Maliye meclisi konuyla ilgili tahkikat yapılarak gerekli adımların atılması ve varsa suçluların cezalandırılması için hazine dava vekillerinden Ömer Eşref Efendi'yi olay yerine gönderir. Araziler hakkında soruşturma başlatıldığı 2 Nisan 1888'de Defter-i Hakani Nezaretî'ne de bildirilir.

Ömer Eşref Efendi'nin bölgeye Nisan ayının ilk haftalarında vardığı tahmin edilebilir, çünkü 12 Nisan'da kollarını sıvayarak soruşturmaya başlamıştır bile. Saruhan mutasarrıflığı, liva muhasebesi, Defter-i Hakani ve Evkaf müdüriyetleri, şer'î mahkeme gibi birçok yerel daire ile yazışır ve üç ay süren titiz soruşturması sonucunda raporunu hazırlar. 8 Temmuz 1888 tarihinde kaleme aldığı raporuna göre hikaye Zahide Hanım'ın dedesi Yetimağazade

²⁸ BOA, ŞD. 2478/13

²⁹ Yetimağazade Hüseyin Efendi de bir Karaosmanoğlu olmasına rağmen Zahide Hanım'ın bu vakada soyuna nispetle anılmaması ilginçtir. Hüseyin Efendi, Kara Osman'ın üçüncü kuşaktan torunu olan Yetim Ahmed Ağa'nın oğludur. Babasının siyasi kariyeri onun bir ayan olmaktan çok devlet memuruna benzediği izlenimi uyandırmaktadır. Isparta ve Antalya mütesellimliği, Bolu ve Viranşehir voyvodallığı ve Aydın muhassıllığı gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur. Yetim Ahmed Ağa 1841 yılında öldüğünde geriye 1.827.261 kuruşluk büyük bir servet bırakmıştır. Nagata, *Tarihîte Âyânlar*, s.53-54.

³⁰ BOA, ŞD.321/27

Ahmed Ağa'nın vefatıyla başlar. Buna göre Ahmed Ağa öldüğünde sekiz kıtada 5975 dönüm arazisi oğlu Hüseyin Ağa'ya intikal etmiştir. Kayıtlara göre hikâyenin bu ilk kısmı basit bir intikal vakasıdır ve usule aykırı bir durum yoktur. Ne var ki Hüseyin Ağa 1872'de vefat edip arazi tek varisi olan kızı Zahide Hanım'a intikal ettiği sırada işin rengi değişir. Bahsi geçen sekiz kıta arazi birden bire on kıtaya çıkar. Ömer Eşref'in bulgularına göre "*tezîd*" iki şekilde gerçekleşmiştir. Öncelikle o tarihte Manisa evkaf müdürü olan ve şu an nerede olduğu bilinmeyen Ali Efendi, babadan kızına intikal etmesi gereken sekiz kıta araziye "*birçok arazi-i bâliye ve cibâl-i müteselsiley?*" içeren 12.925 dönümü daha ekleyerek bu arazi için Zahide Hanım'a "*fazladan bir kıta sened*" vermiştir. İkinci usulsüzlükten Saruhan sancağı Defter-i Hakani memuru Namık Efendi sorumludur, ancak onun yeri bellidir ve yaptığı muamelenin hukuki dayanağını açıklamıştır. Kendi ifadesine göre o Gediz Nehri'nin çekilmesiyle ortaya çıkan arazinin intikal işlemini 1878 senesinde Yazıcıçullu karyesi ihtiyar meclisinin ilmühaberi üzerine yapmıştır. Böylelikle senet sayısı on olmuştur.

Ömer Eşref Efendi arazinin keşif ve muayenesi sonucunda elde edilen bulguları da raporunda paylaşmıştır. İncelemelere göre Ditrek Sinan Bey vakfından olduğu anlaşılan arazinin bir kısmı ziraat edilmekte bir kısmı da köy ahali tarafından Zahide Hanım'a ödedikleri maktu bir bedel karşılığında bağ olarak tasarruf edilmektedir. Arazinin 2378 dönümü palamutluk ve 2333 dönümü çamlıktır, geri kalanı ise ancak emek sarfıyla ziraat edilebilecek arazi olup elan mera olarak kullanılmaktadır. El konulan arazinin ziraata elverişli olduğuna daha önce şahadet edenlerin çoğu vefat etmiş, hayatta olanlara da ulaşılammıştır. Celb edilebilenler ise konu hakkında "*eblehâne ve mecnûnâne*" cevaplar vermiştir. Diğer şahitlerse çiftlik arazisinin bitişiğinde kurulan Sultaniye köyünde iskan etmektedirler ve bunlar arazi ile çiftlik konağının bekçiliğini yaptıklarından sözleri güvenilir bulunmamıştır. Ancak arazinin ziraata elverişli olduğu Çullu karyesinin mesen ve ihtiyarları tarafından teyit edilmiştir.³¹

Ömer Eşref Efendi'nin nihai soruşturmasına göre usulsüzlük "*senedlerin tezîdi*" ile sınırlı kalmamış, köy bitişiğinde "*vaktiyle bir bâb çiftlik binâsı dabî*" inşa edilmiştir. Binanın vergisi ödenmektedir ancak işgal ettiği yer için mukataa-i zemin ödendiğine dair bir kayda rastlanmamıştır. Ayrıca binanın inşası için sahib-i arzdan izin de alınmamıştır. Çiftliğin rüsum ve öşür bedellerine gelince, ne hüdayî nabit ağaçlar ne de mera için öşür kaydı vardır. Palamut öşürü ise tüccardan alındığından bunu bilmek de mümkün değildir.

³¹ Raporda gaspedilen arazinin ziraata uygunluğu hakkında tutulan ilk şahadetnamenin zamanı ve gerekçesi hakkında bir bilgi verilmemiştir, ancak bu "elverişlilik" meselesi soruşturma dosyası boyunca defaatla vurgulanır. Zira bu, arazinin akıbetinin belirlenmesi için hayati bir bilgidir.

Çiftlik arazisi ile ilgili müfettişin ulaşabildiği bilgiler bunlardır. Şimdi sıra arazinin ait olduğu Ditrek Sinan Bey vakfı³² hakkında elde edilen bulgulara gelmiştir. Ömer Eşref Bey Evkaf ve Defter-i Hakani müdürlükleri, muhasebe kalemleri ve Manisa şer'î mahkemesi ile yazışmaları sonucunda ulaşabildiği bilgileri raporunda şöyle özetler. Vakfın zaviyesine Tanzimat başlarında maliye hazinesi tarafından el konulmuş olup vakfiyet ve tevliyeti ile ilgili bir kayda ulaşılamamıştır. Bu nedenle türü (sahih ya da tahsisat kabilinden olduğu) hakkında bir şey söylemek mümkün değildir.³³ Kayıtlar sadece vakfın

³² Bahsi geçen vakıf Fatih döneminde defterdarlık yapmış olan Ditrek Sinan Bey'in Manisa'da yaptırdığı bir medreseye aittir. Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989), s.107.

³³ Ömer Eşref Efendi şer'î mahkeme yetkililerinden sicillerin incelenerek vakfiyet belgesinin bulunmasını ister. Mahkemeden gelen cevapsa dava vekilini savsaklar niteliktedir. Mahkemenin böyle angarya bir işle uğraşacak ne zamanı ne de yeterli personeli vardır. Belgeler o kadar fazladır ki mukayyidin tetkik işinin altından tek başına kalkması imkansızdır. Katiplere gelince, sayıları günlük işlerin yürütülmesi için bile yetersizdir, bu nedenle onların görevlendirilmesine de müsaade edilemez. Kaydın bulunması için tek bir çıkar yol vardır, o da bu iş için bir memurun görevlendirilmesidir. Zaten bu yapılsa teftişe derhal başlanacaktır. Haziran ayının ortalarında teftiş için görevlendirilecek isim bulunur: Muhasebe-i liva mülazımlarından Mustafa Efendi. Mustafa Efendi teftişi mahkeme kâtiplerinden Nuri'nin yardımıyla on beş günde tamamlar. Ancak sonuç mesaiye değmemiştir. İkili 30 Haziran tarihli raporlarında "*aranılan kayda zaferyâb olamadıklarını*" bildirirler.

Mustafa ve Nuri efendilerin teftiş işinden elleri boş dönmeleri ilginçtir çünkü "*aranılan kayıt*" aşında siciller arasında bir yerlerdedir. Söz konusu siciller Ditrek Sinan Bey vakfı hakkında soruşturmanın seyrini etkileyecek bazı bilgiler içermektedir. Kayıtlara göre Ditrek Sinan Bey, Yunddağı nahiyesindeki Çullu tımarını sultanın izniyle kurmuş olduğu medreseye vakfetmiştir. Tımarın sonraki dönemlerde ne şekilde idare olduğu hakkında kayıtlarda bir bilgi yoktur, ancak iltizam hakkı 1795 tarihinden itibaren Karaosmanoğlu Yetim Ahmed'in üzerindedir. Bahsi geçen iltizam hakkı kendisine babası Kara Mütesellim Elhac Mehmed Ağa'dan intikal etmiş olmalıdır, çünkü Yetim Ahmed bu hakkı ancak buluşa erdiği tarihten, yani 1810'dan itibaren bilfiil üzerine alabilmiştir. İltizamı ilk on beş yıl vasisi Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa idare etmiştir. Nagata, *Tarihte Âyânlar*, s.103-105.

Sicillerden elde edilen tüm bu bilgiler Ditrek Sinan Bey tarafından vakfedilen Çullu arazisinin köken itibarıyla bir tımar arazisi, yani miri arazi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu durumda vakıf arazisinin tahsisat kabilinden olduğu aşıkardır. Ömer Eşref Efendi ya da soruşturmanın daha sonraki evrelerinde görüleceği üzere Evkaf Nezareti bu bilgilere ulaşabilse belki de soruşturma daha kolay ve hızlı bir şekilde sonuçlanacaktır. Gerçi soruşturmanın sonunda vakıf arazisinin tahsisat kabilinden olduğu sonucuna varılmıştır, ancak bu sonuç kayıtlardan değil, arazinin vakfiyeti ve mülkiyeti hakkında vakıf mütevellisi tarafından herhangi bir hak talebinde bulunulmamasından çıkartılmıştır.

mütevellisi olarak görünen Ömer Vehbi Efendi'ye öşür ve hademe bedeli olarak ödenen senevi 160 ve 300'er kuruştan bahsetmektedir ki, Ömer Vehbi Efendi vakfın mütevellisi değil müderrisi olduğunu şifahen açıkladığından bu bilgi de de hata payı vardır. Müderrisin elinde görevini onaylayan bir berat ya da emir de bulunmamaktadır.

Soruşturmaya konu olan arazi ile ilgili usulsüz işlem yapanlar ve gasp edilen arazi parçasının akıbeti meselesine raporun son kısmında değinilmiştir. Buna göre intikal işlemleri sırasında ilave senet vererek hazineyi zarara uğratan Ali Efendi ile suç ortağı olması lazım gelen Zahide Hanım veya vekili hakkında kanuni işlem yapılması lazım gelmektedir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi Ali Efendi'nin nerede olduğu bilinmemektedir. Zahide Hanımsa kocasıyla beraber Dersaadet'te bulunduğundan hakkında gerekli tahkikat yapılamamıştır. Defter-i Hakani ve Evkaf kalemlerinden gelen bilgiler köy imam ve muhtarlarının suçlanamayacağına işaret etmektedir, çünkü intikal muamelesi "*koçan ve eski senedler*"e dayanılarak yapılmıştır. Sırada soruşturmada adı geçen Defter-i Hakani memuru Namık Efendi vardır ve o da kendisinin sorumlu olduğu intikal işlemini köy ihtiyar meclisinin ilmühaberine dayanarak gerçekleştirdiğini söylemiştir. Arazinin akıbeti meselesine gelince, Ömer Eşref Efendi vakfın türüne dair bir kayda ulaşamadığından bu konuyu ihtimaller üzerinden yorumlamaya çalışır. Dava vekilinin çözümü şöyle formülendirilebilir: Yetimağazade Ahmed Efendi'den oğlu Hüseyin Efendi'ye ve ondan da kızı Zahide Hanım'a intikal eden araziye "a" arazisi, sonradan zaptedilen ve arazi-i haliye, palamutluk, çamlık ve cibali miriden oluşan araziye "b" arazisi denirse: Eğer "a" evkaf-ı sahihadan olup "b" miri arazi ise o halde münazaa arazinin *rakabesine* ilişkin olacaktır. Bu durumda sahib-i arz tarafından açılacak dava için zaman aşımı süresi otuz altı yıldır ve gerek binanın yıkılması gerekse arazinin geri alınması için Zahide Hanım aleyhine dava açılması gerekecektir. Ancak "a" arazisi tahsisat kabilinden ve "b" miri araziden ise o zaman "*münazaa tasarruf hakkına has*" olacaktır. Bu durumda baba ve kızın tasarrufu üzerinden *hakk-ı karar* için belirlenmiş olan on sene geçtiğinden açılacak dava mahkemece istima' edilmeyecektir. Ömer Eşref Efendi son olarak "b" arazisinin "*mahlûlatı*" meselesine değinir. Eğer mahlulat vakfa ait türden ise arazinin ziraata elverişli kısmı boş bırakıldığından bu arazinin tapu misliyle mutasarrıflarına, mutasarrıflarının talep etmemesi durumunda ise bir başkasına tefvizi gerekecektir. Bu durumda tapu bedeli de vakfa ait olacaktır. Tüm bu meseleler vakıf ile arazinin vakfiyeti, hududu ve türü hakkında Defter-i Hakani Nezareti'nden alınacak izahat sonrasında netleşecektir. Soruşturmanın nihai olarak sonuçlandırılabilmesi için evkaf müdürü Ali Efendi'nin nerede olduğunun da bulunması gerekecektir. Manisa Evkaf Müdürlüğü'nün bu konuda bir yardımı dokunamamıştır ama Evkaf Nezareti bu konuda gerekli malumatı sağlayabilir. İşte o zaman "*fazla senet veren, arazi ilave eden ve ettiren memurlar hakkındaki*" gerekli işlemler yapılabilecektir.

Maliye hazinesi dava vekilinin soruşturma raporu burada sona erer. Top artık olay yerinden çıkmış, idari merkeze intikal etmiştir. Soruşturmanın bundan sonraki kısmı nezaretler arasındaki yazışmalarla yürütülecektir. Maliye, Evkaf ve Defter-i Hakani nezaretleri Eylül ayı başlarından itibaren kolları sıvayarak yerel ayağı biten soruşturmayı devralır. Evkaf Nezareti kayıtlarına göre Sinan Bey vakfının tevliyeti 13 Mayıs 1812 tarihinde Elhac Latif Efendi'ye verilmiştir ancak vakfiyesi kayıtlı olmadığından arazinin türü ve sınırlarını bilmek yine mümkün olmamıştır. Ayrıca Manisa evkaf eski müdürü Ali Efendi'nin yeri oraca dahi bilinmemektedir.

Defter-i Hakani Nezareti de kendi heybesini karıştırmıştır ve elde ettiği bulgular şöyledir:

“Manisa nahiyesine tâbi’ evkâf Titrek Sinan Bey nefsi-i Manisa’da binâ ettiği medrese vakfiyedir deyû yazıldığı mahallin tahtında neferât aded ile karye-i Yazıcıçullu tâbi’-i Yonddağı der-kazâ-i Manisa hâsıl tahtında öşr-i hinta ve öşr-i şair ve öşr-i besâtın yekûn mea gayruh beş bin yüz elli akçe deyû defter-i evkafda muharrer kalemiyle tahrir olunmuş olmağla bu takdirce ber-muktezâ-yı kuyûd-i defter-i hâkânî sâlîfû’z-zikr Yazıcıçullu karyesinin tamamen mahsulât ve rüsumâtı Titrek Sinan Bey’in Manisa’da kâin medresesi vakfı tarafından zabt olunmak iktizâ eder.”

Defter-i Hakani Nezareti yalnızca söz konusu arazinin vakıfla olan bağlantılarını açıklamakla kalmaz, araziye tasarruf eden Zahide Hanım adına kayıtlı tüm arazilerin de bir dökümünü yapar. Kayıtlara göre Yazıcıçullu vakfından bir kıtada 240 dönüm, Sultan Murad Han vakfından bir kıtada 12 dönüm, Gazi Sinan Bey medresesi vakfından ve Yazıcıçullu çiftliği arazisinden sekiz kıtada 5214 dönüm olmak üzere toplamda 5466 dönüm arazi babası Hüseyin Ağa’dan Zahide Hanım’a intikal etmiştir. Zahide Hanım’ın arazi cinsinden malvarlığı bunlarla sınırlı değildir. Yine kayıtlara göre annesi Esmâ Hanım’dan da kendisine külliyetli miktarda arazi intikal etmiştir.³⁴

Hızı olay yerindeki nazaran oldukça azalan soruşturmada idari merkez de sona yaklaşmıştır. Nezaretlerin iş yükünün yoğunluğuna bağlı olduğu tahmin edilen bu ağır ilerleyiş³⁵ 1889 yılı başlarında nihayete erer ve maliye hazinesi hukuk müşavirliği soruşturmayla ilgili kararını açıklar.

³⁴ Zahide Hanım’a annesi Esmâ Hanım’dan intikal eden araziler şöyledir: Bergama kazasında üç kıtada 6070 dönüm miri arazi, bir kıtada 950 dönüm ağıl merası ve yine bir kıtada 2300 dönüm kışlak merası. Temmuz 1884 daimi hasılat defterine göre bu araziler için Zahide Hanım’a 13 Eylül 1885 tarihinde başka başka senetler verilmiştir. Kazada Zahide Hanım adına kayıtlı başka bir mera bulunmamaktadır.

³⁵ Ömer Eşref Efendi’nin yereldeki soruşturmasında evraklar daireler arasındaki dolaşımını birkaç günde tamamlamaktaydı. Merkezde ise bu süre bazen birkaç ay bulabilmektedir. Örneğin maliye nazırı vekilinin Ditrek Sinan Bey vakfının vakfiyeti ile ilgili Ağustos sonlarında sorduğu soruya Evkaf Nazırı yaklaşık üç ay sonra cevap vermektedir.

Soruşturmanın sonucundan anlaşıldığı üzere Hüseyin Efendi'nin sağığında bir takım arazileri zapt ettiği ve bu "*fuşûlî işgâl*"in arazilerin kızı Zahide Hanım'a intikali sırasında usulsüz bir şekilde resmîyet kazandığı ortaya çıkmıştır. İntikal muamelesi esnasında suiistimal olduğu açıktır ve bu nedenle hazinenin zayı olan hakkının geri alınması ve suiistimale karışanların cezalandırılması gerekmektedir. Soruşturmada adı geçen Ali Efendi'nin sorgulanması mümkün olmamıştır çünkü kendisinin nerede olduğu bilinmemektedir. Ayrıca Ali Efendi bulursa bile ceza muhakemesi usulüne göre on beş seneyi geçen memur işlemleri hakkında amme hukuku sakıt olacağından bu tahkikat bir sonuç vermeyecektir. Gasp edilen arazinin geri alınması (*istirdadı*) meselesine gelince, vakıf arazisinin vakfiyeti ve mülkiyeti hakkında müteveli veya mutasarrıfı şimdiye kadar bir hak talebiyle ortaya çıkmadığından bunun miri arazi olduğu kabul edilmelidir. Dolayısıyla gaspedilen araziler konusunda Arazi Kanunnamesi'nin *hakk-ı karar* meselesini düzenleyen 78. maddesi işletilmelidir. Ziraat edilmeyip boş bırakılan arazi yine miri arazi kabul edildiğinden *mablûlâtı* ve her türlü kanuni hakkı beytülmale ait olmalıdır. Bu nedenle buralar için de aynı kanunnamenin 68. maddesi uygulanmalıdır.³⁶

Maliye hazinesi hukuk müşavirliğinin nihai kararı Arazi Kanunnamesi'ne bir göndermede daha bulunur. Ömer Eşref Efendi'nin soruşturmasından hatırlanacağı üzere Hüseyin Efendi ve kızının marifetleri arazi gaspıyla sınırlı kalmamış, bu arazi üzerine bir de izinsiz çiftlik binası inşa edilmiştir. Soruşturmada yeri geldikçe binanın "*bedminden*" bahsedilir ancak akıbet bu kadar *yıkıcı* olmaz. Çiftlik binası için verilen karar yıkım değil kanunnamenin 32. maddesi gereğince oşür bedeli alınması şeklinde olur. Artık geriye son bir mesele kalmıştır: Palamutluk ve çamlık olduğu bildirilen binlerce dönümlük mahallin akıbeti. Maliye hukuk müşavirliği zamanın ruhuna uygun olarak konuya özel bir hassasiyetle yaklaşır³⁷ ve bu alanla ilgili son sözü söylemez. Evet, ilgili mahaller orman anlamına gelmektedir ve "*ormanlar hakkında hakk-ı karar meselesi cari olmayacağından*" bu konuda mahallince mahkemeye müracaat edilmesi gerekmektedir. Ancak mesele önemine binaen öncelikle maliye meclisi tarafından incelenecek, buradan çıkacak karara göre de Babıali'den bir irade istenecektir.

³⁶ İlgili madde mazeretsiz olarak üç sene boyunca ekilmeyen arazilerin tapu bedeli karşılığında mutasarrıfına, mutasarrıfı talepte bulunmadığı takdirde de talibine tefviz olunmasını emreder. Bu hüküm gasp edilen arazinin ekilmeyen kısmının önce Zahide Hanım'a sonra taliplilerine teklif edilmesi anlamına gelmektedir. Arazinin tapu bedeli ise hazineye ait olacaktır.

³⁷ On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Devleti'nde rasyonel orman idareciliğinin önem kazandığı bir dönemdir. Bilimsel ormancılığın Osmanlı'daki seyrinin ayrıntılı bir izahı için bkz. Selçuk Dursun, *Forest and the State: History of Forestry and Forest Administration in the Ottoman Empire*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, Sabancı Üniversitesi, , 2007.

Ormanlık alanla ilgili merkezin aldığı nihai kararı soruşturma dosyasından çıkan son sesten, maliye nazırından öğreniyoruz. Nazırın 2 Şubat 1889 tarihinde sadarete yazdığı tezkireye göre maliye meclisi konuyu mahalline havale etmiştir. Belgede bunun dışında hukuk müşavirliğinden çıkan karara bir ekleme yapılmaz. Gasp edilen arazi ve çiftlik binası hakkında verilen hükümler nezaretçe uygun bulunmuştur ve bunların icrası için artık sadarettten onay beklemek dışında yapılacak bir şey kalmamıştır.

Zahide Hanım'ın hikayesinde babasından intikal eden araziler bölümü burada sona ermektedir. Hikayenin bundan sonraki kısmında o yine "Karaosmanzade kızı"dır. Ancak bu asil hanımefendi artık sahnede neredeyse hiç gözükmmez. Zahide Hanım bu çalışmanın kapsadığı süre zarfında iki evlilik yapmıştır ve emlaki konusunda yerelde de merkezde de koşturup duran artık kocalarıdır. İleride görüleceği üzere bitmek bilmeyen arazi münazaaları ile ilgili en çok yorulan kişi ilk eşi Şura-yı Devlet üyelerinden Galib Bey'dir. Eşiyle birlikte İstanbul'da yaşayan Galib Bey dönemin önde gelen ailelerinden biri olan Samipaşazade ailesine mensuptur ve iktidar çevreleriyle sağlam bağlar kurmuş olduğu söylenebilir. Dâhiliye Nezareti'ne ait bir belge onun bahsi geçen göreve dönemin Maarif Nazırı vesilesiyle atandığına işaret etmektedir.³⁸ Aslında maarif nazırını "iktidar ve liyakatine" kefil olduğu bu beyefendiyi kendi nezaretinde encümen-i teftiş azası olarak istihdam etmek istemiştir, ancak saray onun Şura-yı Devlet'te münasip bir makama atanmasını daha uygun görmüştür. Galib Bey de bu kuruma üye olarak tayin edilmek istemiş³⁹ bir süre sonra da bu talebi kabul edilmiştir.⁴⁰

Galib Bey'in eşinin arazileri hakkındaki ilk mesaisi 1890 baharında başlar. 8 Nisan'da Dâhiliye Nezareti'nden Aydın Vilayetine gönderilen belgeye göre Zahide Hanım'ın Bergama'daki ağullarının meraları civarda bulunan köylülerin tehdidi altındadır.⁴¹ Galib Bey'in söylediğine göre kiracıların ağulları tahliye etmesini fırsat bilen köylüler meraların bazı yerlerine işaret koyarak "fuzûlen" ziraat edeceklerini açık ve tehditkâr bir şekilde ifade etmişlerdir. Ahalinin tehdit ve mevcut tavırlarına bakılırsa meralara önceki gibi tecavüz etmeleri beklenen bir durumdur. Galib Bey işte bu olası tecavüz konusunda gereğinin yapılmasını istemektedir. Nezaret "tasarruf hakkı kazîyesinin" ihlal edilmesine sıcak bakmamış, konu ile ilgili vilayete gerekli emri göndermiştir, ancak Galib Bey belki de mesleki pozisyonu gereği işlerin nasıl yürüdüğünü bildiğinden daha

³⁸ BOA, İ.DH.1076/84415

³⁹ BOA, İ.DH.1087/85292

⁴⁰ Galib Bey'in ilgili makama atanma tarihi net değildir. Ancak Dahiliye Nezaretine ait bir belgeden kendisinin 1889 yazında arzusuna kavuşmuş olduğu görülmektedir. Belgeye göre "Şura-yı Devlet azası Galib Bey" birkaç ay tebdil-i hava için padişahın izin istemektedir. BOA, İ.DH.1140/88948. Galib Bey bundan sonraki tüm belgelerde makamıyla birlikte anılacaktır.

⁴¹ BOA, DH.MKT.1715/69

önce konuyla ilgili bir adım daha atmıştır. 25 Mart 1890'da görev yaptığı daireye bir dilekçe yazarak Bergama'daki arazi ve emlak işlerini görmek üzere üç aylığına izin istemiştir. Yaklaşık bir ay sonra talebi onaylanan Galib Bey'in Bergama'ya bizzat gittiğine ya da gittiyse bile burada ne tür faaliyetlerde bulunduğu dair elimizde bir bilgi yoktur, ancak 1892 yılı sonlarında ve 1894 yılı sonbaharında aynı gerekçeyle Aydın'a gitmek üzere izin talebinde bulunması "*emlak ve arazi işlerinin*" onu epeyce uğraştırdığına işaret eder.⁴²

Galib Bey'in karısının emlaki peşindeki ısrarlı koşuşturması onun bu yıllarda içinde bulunduğu mali sıkıntılardan kaynaklanmış olabilir. Zira bakkal Yani'ye olan borçlarından dolayı maaşının bir bölümüne el konulmuştur.⁴³ Sarraf Hristo'ya olan 16 lira 65 kuruş borcunun ihtar süresi ise geçmiştir.⁴⁴ Ayrıca maaşının bir başka bölümü de annesi ve eşinin 2.409 kuruşa ulaşan emlak vergileri nedeniyle hacizlidir.⁴⁵ Bu daraltıcı tablonun uzaktaki gelir getiren arazileri kaybetme korkusuyla birleşmesi Galib Bey'i iyice endişelendirmiş olacak ki 1895 yılı Mart ayı başlarında bu kez meramını en yüce makama, saraya anlatmaya karar verir. Zaten kendisinin de ifade ettiği gibi mahalline yaptığı onca başvuru bir sonuç vermediğinden başka çaresi de kalmamış gibidir. Aslında bu süre zarfında Bergama'daki arazilerin zilyedi olduklarına dair Şura-yı Devlet'ten bir karar çıkarmayı başarmıştır, ancak bu durum meraların gasp edilmesine engel olamamıştır. Köylüler bununla da yetinmemiş, "*icabı icrâ olunmadığından hâsıl olan cüret üzerine*" Hasbucak adlı ağılın arazisini de gasp etmişlerdir. İşin daha da kötüsü Galip Bey elindeki tapu senetlerini ibraz ettiği halde arazilerin bir kısmı mahalli hükümetçe gasıplara teslim edilmiştir.

Galib Bey eşinin geçim kaynağı olduğunu söylediği arazilerin yerel idare tarafından böylesi bir haksızlıkla ellerinden alınması karşısında şaşkındır. Bir devlet adamı olarak o "*mal emniyetinin*" önemini farkındadır ve arzuhalinde buna özellikle değinir. Beklentisine göre bu güvenceyi sağlamakla halkını "*müşerref ve müftehir eden*" padişah anlatılanları elbette onaylamayacaktır. Galib Bey arzuhalini arazilere dair talebiyle sonlandırır. O konunun sonradan açıklayacağı nedenlerden ötürü Şura-yı Devlet tarafından incelenmesini istemektedir.⁴⁶

Galib Bey'in talebi ile ilgili saraydan bir hafta içerisinde karar çıkar. Padişahın serkâtibi meseleyi "*aid olduğu dairece bakılmak üzere*" sadarete havale

⁴² BOA, İ.DH.1177/92050, Y.A.HUS.268/4, Y.A.HUS.309/39

⁴³ BOA, DH.MKT.1771/107. Galib Bey'in bakkal Yani'ye olan borcunun miktarı belgede belirtilmemiştir ancak bu borç nedeniyle maaşının "gayr-ı ez yüzde beş rub'u olan 237,5 kuruş"una el konulmuştur.

⁴⁴ BOA, DH.MKT.1775/51

⁴⁵ BOA, DH.MKT.253/63

⁴⁶ BOA, Y.MTV.116/36

etmiştir.⁴⁷ 11 Mart'ta sadaret mektûbî kalemi Aydın vilayetine bir yazı gönderir ve “*bu konuda cereyan etmiş olan malumatın*” ayrıntılı bir şekilde bildirilmesini ister.⁴⁸ Beklenen tahrirat 12 Nisan'da gelir. Ancak sadaret Galib Bey'in talebini uygun görmez ve konuyu 29 Nisan'da Şura-yı Devlet'e değil Adliye Nezareti'ne havale eder.⁴⁹

Aydın vilayetinin bahsi geçen tahriratı sadarettten çıkan bu belgede yer almaz ancak 12 Haziran tarihli bir Şura-yı Devlet belgesi neyse ki bu tahriratın bir kopyasını bizlere sunar. Bergama kaza idaresinin konuyla ilgili bir raporunu ve görüşlerini içeren 6 Ocak 1895 tarihli mazbata her şeyi baştan sona özetlemektedir. Buna göre Karaosmanzade kızı Zahide Hanım tartışmalı meralara tapu senediyle mutasarrıftır ve Şubat 1874 tarihli bir mahkeme ilamı da bunu doğrulamaktadır.⁵⁰ Tapu senedinde yazan hududa göre Hasbucak merası Sağancı köyü, Karaçitlenbik, Tatar tepesi ve Kalarga tepesi ile çevrilidir ve bir bölümü Sazçiftlik ve Kalarga köyü ahalisi tarafından gasp edilmiştir. Ahali bu gasp konusunda kendince haklıdır çünkü iddialarına göre Sazçiftlik kenarındaki mahal hayvanlarını olatmaya, Kalarga önündeki bir yer harman dökmelerine ve Yeldeğirmen tepesindeki azmak da hayvanlarını sulamaya mahsustur. Hal böyleyken meranın kiracısı olan Arnavut Tahir Ağa köylünün hayvanlarını “*ra'y ve sulamaktan*” men etmekte ve hayvanların köyden çıkmasını engelleyerek taziyekte bulunmaktadır.

Hasbucak merasıyla ilgili iki tarafın da kendince haklı sebepleri vardır. Meranın mutasarrıfası elindeki tapu senedine, köylü ise kadimi olduğunu iddia ettikleri haklarına güvenmektedir. Bergama kaza idaresi hak iddialarının geçerliliğini belirlemek amacıyla olay yerinde bir inceleme yapılmasına karar verir. Kaza meclisinden azalar, tapu ve tahrir katipleri ve mal müdürü bu iş için görevlendirilir. Ayrıca civar köylerden bilirkişiler de (*erhâb-ı vukûf*) görüşlerine başvurmak üzere çağırılırlar. Olay yerinde sesi ilk duyulan Tahir Ağa olur. İfadesine göre merayı Zahide Hanım'ın elindeki tapu senedinde yazan sınırlara göre kiralamıştır ve bu sınır Kalarga köyünün kenarı ve Sazçiftliğin doğu yönündeki yola kadar olan yerleri de kapsamaktadır. Köylünün bu arazide hayvan olatma ya da sulama hakkı yoktur. Eğer buraya hayvan getirmeye devam ederlerse de bir fenalık olması kaçınılmazdır.

Kendinden emin ve tehditkâar kiracının söyledikleri bunlardır. Şimdi sıra Çam, Pınar, Karaçitlenbik ve Sağancı köylerinden getirtilen on sekiz kişilik bilirkişi heyetindedir. Heyet Tahir Ağa'nın ifadeleri üzerinden söze başlar.

⁴⁷ BOA, İ.HUS.35/33

⁴⁸ BOA, BEO.584/43792

⁴⁹ BOA, BEO.610/45732

⁵⁰ Bahsi geçen mahkeme ilamı Zahide Hanım'ın annesi Esmâ Hanım ile Bergama'ya bağlı Karaçitlenbik mahallinde ikamet eden on iki hanelik Çetmi aşireti arasındaki anlaşmazlık üzerine verilmiştir.

Söylediklerine göre Sazçiftliğin doğu yönündeki yol ki, oraya Sağancı yolu denir, gerçek yol değildir. Asıl yol Aşağıkırklar'dan Sağancı'ya giden yoldur. Bu iki yolun arasında bulunan beş yüz dönümlük mahalde Sazçiftlik ve Kalarga köyünün hayvanları “*kadimen*” otlamaktadır. Bahsi geçen asıl yol Zahide Hanım'ın merasıyla köylünün hayvan otlattığı mahalli ayırmaktadır ve Zahide Hanım'ın merası yolun batısında kalmaktadır. Yine heyetin ifadesine göre köylü bahsedilen azmak ve harman yerini de öteden beri tasarruf etmektedir.

Bilirkişi heyeti sınır çizgisi olduğunu iddia ettikleri yolun doğu tarafında köylünün çeşitli kadimi hakları olduğunu ifade etmiş olsalar da kaza idaresine göre söz konusu mahal resmiyette Hasbucak merasının sınırları dâhilindedir. Ortada birbiriyle çelişen iki farklı gerçek olduğu açıktır: tapu senedine yazan gerçek ve köylünün “*kadim*” haklara dayanan gerçeği. Bergama kaza idaresi anlaşmazlığın taşıdığı tehlikeli potansiyelin farkında olduğundan bu iki gerçek arasında bir tercihte bulunmak istemez ve topu doğrudan vilayete atar. Gerekeni “*bir fenalık vukua gelmemek üzere*” vilayet idaresi yapacaktır. Aydın vilayet idaresi meranın tartışmalı bölümü hakkındaki geçici kararını kaza idaresine yaklaşık bir ay sonra bildirir. Buna göre söz konusu mahal köylülere bırakılmıştır. Kıracısı vasıtasıyla köylülere engel olan Zahide Hanım'sa bir itirazı olduğu takdirde usul gereği nizamiye mahkemesine başvurmaldır. Vilayet 7 Nisan'da bu kararını sadarete de bildirir.

Vilayet idaresinin kadim hak iddialarını resmi evraklara tercih eden ilginç kararı Galib Bey üzerinde bir şok etkisi yaratmışa benzemektedir. Üç gün sonra sadarete hitaben o da kalemini eline alır ve şaşkınlığı her bir kelimesinden anlaşılan şu satırları yazar:

“Bu mütegalibinin sened-i hakani veya adı bir resmi senede dayanmadan yalnızca söz ve boş talepleri üzerine kaza mazbatasıyla vilayetten mesele hakkında yetki istenmiş, mezkur mazbata vilayet idare meclisi tarafından okunmuş, ancak içeriği tetkik ve tahkik olunmamıştır. Bu [yüzeysel okuma] şuradan anlaşılıyor ki mahalline gönderilen tahkik heyeti ve tapu memuru yapmış olduğu inceleme sonrasında söz konusu mera için “*Zahide Hanımın kanyud-ı bakanisine mutabık bulunan budud dabilindeki merası*” şeklinde açık bir ifade kullanmıştır. Ancak daha sonra bilirkişi ve muhbirlerin ifadelerinden ahalinin hakk-ı ra'yleri varmış gibi garip bir anlam çıkarılmıştır. Birbiriyle çelişen bu ifadeleri barındırması mahalli mazbatanın ne kadar güvenilir olduğunu göstermektedir. Bu mazbata ile amel etmek de o derecede uygundur. Hal böyleyken her nasılsa nizama aykırı, usul ve kuralların hilafına olarak tecavüz edilen mahal vilayet tahrirâtı ile mütegalibine teslim edilmiş, eşime de ilgili mahkemeye müracaat etmesi söylenmiştir. Uzun senelerdir eşim bu araziye sened-i hakani ve güvenilir resmi evraklara dayanarak mutasarrıfa ve zilyet olduğu halde arazinin başkasına teslim edilmesi konusunda emir verilmesine ne kadar teessüf olursa yeridir. Bu muameleden dolayı uğradığımız zulüm sonucunda mazlumların sığınağı ve adalet otağı olan size sığınarak adaletin gereğinin sağlanmasını istemiştik. İhsan ve merhametinizle bahsi geçen altı kıta mera hakkında gerekli incelemenin ilgili dairece yapılmasına dair adaleti emreden fermanınız sadır olmuştu. Meclis-i idare kararlarının incelenmesine eskiden beri (*minelkadim*) Şura-yı

Devlet tarafından bakılması yürürlükteki kaideden olduğundan meselenin oraya havale edilmesine müsaade buyurunuz.”

Galib Bey'in konunun Şura-yı Devlet tarafından incelenmesi yönündeki talebi Nisan ayı sonlarında Adliye Nezareti'ne havale edilir. Ancak Adliye nazırına göre nezaretin konu ile ilgili yapacak bir şeyi yoktur. 7 Mayıs tarihli yazısında gerekçesini şöyle açıklar: Vilayet idarelerinin aldıkları kararların incelenmesi Galib Bey'in de ifade ettiği gibi Şura-yı Devlet'in yetki alanındadır. Ayrıca “*bu işten dolayı cihet-i adliyyeye müracaat vuku bulmamıştır*”.

Galib Bey'in meseleyi ısrarla üyesi olduğu kuruma getirmeye çalışması mesleki titizliğinden mi yoksa vilayet idaresinin verdiği haksız kararı pozisyonunu kullanarak daha kolay ve hızlı bir şekilde bertaraf etme düşüncesinden mi kaynaklanıyor bilinmez. Ancak kesin olarak bilinen bir şey varsa o da şudur: Şura-yı Devlet'in bu zeki üyesi amacına ulaştığında meslektaşlarını ikna edecek entelektüel donanıma fazlasıyla sahiptir. 17 Mayıs'ta Şura-yı Devlet'e yazdığı yazı bunu açıkça göstermektedir:

“Size açıklamama ihtiyacınız yok ancak arazi tasarrufunda gerekli olan resmi evrak iki çeşittir. Biri defter-i hakani kayıtlarıdır ki tazayyu', şüphe ve yalandan uzak olarak kendisiyle amel edilir (*mamulünbil*). İkincisi ise muhakeme sonucunda alınan ilamdır ki kesin hükmü içerdiğinden ona aykırı bir davanın dinlenmesi caiz değildir. Birincisi sınır anlaşmazlığı gibi şeylerin ortaya çıkması durumunda inceleme ve tatbikatı gerektirebiliyorsa da ikincisi anlaşmazlık nedeniyle verildiği için hükmünün tenfizine uyulması gerektiği apaçık ortadadır. Çünkü bir kere şer' ile sonuca ulaştırılan (*fasl ve hasm*) davanın tekrar görülmesi caiz değildir.

Mahalli hükümetin talebimiz karşısındaki lakayt muamelesi üzerine cesaretlenen mütevaciz ahali temellük daiyesinde bulundular. Bu mahallerin bizim sınırlarımız dâhilinde bulunduğu itiraf edilmiş iken yüzeysel değerlendirme gerçeğe ve adalete galebe etti ve bunca senelik tasarrufumuzun zayi olmasına kalkışıldı. Mezkur altı kıta mera ile ilgili ilk iş olarak Hasbucak adlı meranın tecavüzden (*yed-i tecavüz*) kurtarılması ve mahalli hükümet tarafından kaide ve kanunlara aykırı olarak teslim edilen mahallin tarafımıza iadesi bizce en önemli iştir. Bu nedenle bu işin diğer meselelerden önce ele alınmasını talep ediyoruz. Çünkü bu mera kiralanmıştır ve kira bedelinin ödenme süresi gelmiştir, hatta bir ay geçmiştir bile. Ancak kiracımız hayvan otlatmaya muvaffak olamamıştır. Biz zilyet olan taraf olduğumuz için mütevacizlerin bir diyecekleri var ise ilgili mahkemeye müracaat etmelerinin lüzumu (*müddeilere*) kendilerine aittir. Durum buyken dava açma işi bizden istenmiştir. Ayrıca mera mütevacizine teslim edilmiş, kiracımız meranın yarıya yakın kısmından men edilmiştir. Kiracımız bu yüzden [ödeme konusunda] mazeret beyan etmektedir, hatta zararının karşılanması talebinde bulunmaktadır. Bu nedenle büyük zarara

uğramış bulunuyoruz. Meramızın bir an evvel kurtarılmasını ve tarafımıza teslimini ivedilikle (*kemal-i isti'câl*) talep ederim.

Ayrıca 1888/89 yılında (H. 304 senesinde) mezkur meralar hakkında Düzyatak ve Demirtaş adlı ağılların birçok yerleri şu an tapu katibi ve o zaman mahalli yoklama memuru olan Mehmed Nuri tarafından başkasına tefviz olunmuştur. Bu tecavüz Defter-i Hakani Nezareti'nin 28 Şubat 1893 tarihli cevap tezkiresince tasdik olunmuştu. Tasarruf haklarımız da açık bir şekilde beyan edilmiş ve hudut mevzilerinin değiştirilemez bir mükemmeliyette olduğu kaydedilmiş ve açıklanmıştı. Mahalli mazbata da bu durumu teyit etmişti. Bu nedenle bir kısım arazimizin dahi tecavüzden kurtarılmasını istirham ediyorum. Bahsi geçen senede memur olan Mehmed Nuri Efendi'nin görevini kötüye kullandığı mahalli meclis idaresi mazbatası ve polis komiserinin raporundan da anlaşılmaktadır. Bu gibi memurların nizamaya aykırı muamelelerinin incelenmesi Şura-yı Devlet'in görevidir. Gereğinin yapılmasını ve olayı şifahen anlatmak üzere çağrılarak izahat vermeyi talep ederim.”⁵¹

Yoklama memuru Mehmed Nuri tarafından başkasına tefviz edildiği söylenen arazilerin Şura-yı Devlet üyelerinin önüne gelip gelmediği hakkında kayıtlarda bir bilgiye rastlanmaz, ancak idari merkezde artık meşhur olan Hasbucak merası dosyası ilgili dairenin dahiliye birimine Haziran ayı ortalarında düşer. Meslekdaşları Galib Bey'in hakkını teslim etmiştir. Daireye göre Aydın vilayet idaresi vermiş olduğu kararla yetkisini aşmış, nizamiye mahkemesine ait olan bir konu hakkında hüküm vermiştir. Yazışmalarda bahsedilen ilam ve tapu senetleri söz konusu meraların Zahide Hanım'ın tasarrufunda olduğunu açıkça göstermektedir, bu nedenle meraların Zahide Hanım'a teslim edilmesi gerekmektedir. Kendilerine mahkeme kapısı gösterilense bu sefer köylülerdir.⁵²

Galib Bey uzun uğraşlardan sonra nihayet amacına ulaşmış, meraların tarafına iadesine dair devletin en yetkin kurumlarından birinden karar çıkartmaya muvaffak olmuştur. Köylülere terkedilen mahallin derhal Zahide Hanım'a teslim edilmesi yönündeki karar 16 Haziran'da Aydın vilayetine gönderilir. Karara göre idare meclisinin yapması gereken bir şey daha vardır: Yetkileri dışındaki alanlar hakkında hüküm vermekten sakınmak. Karar 29 Ağustos'ta Dahiliye Nezareti'nden gönderilen bir telgrafla da tekit edilir ve vilayet idaresinden iade işlemlerini hızlandırması istenir.

Aydın vilayetine yine Dahiliye Nezareti'nden gönderilen ikinci bir telgraf idare meclisinin merkezden gönderilen kararı uygulamakta gönülsüz davrandığına işaret etmektedir. Merkeze gelen haberlere göre idare meclisi bu konudaki emirleri dikkate almamış, yetkilerine aykırı olarak tekrar inceleme başlatmıştır. 5 Ekim tarihli telgraf yine oldukça nettir. Soruşturma hakkındaki

⁵¹ BOA, ŞD.1392/42

⁵² BOA, BEO.641/48012

gerekli muameleler merkezce tamamlandığından bu yerler için vilayetçe ayrıca bir inceleme yapılmasına gerek yoktur. Zahide Hanım'ın tasarruf haklarını ihlal edecek bu gibi teşebbüsler de caiz değildir.

Yerel idare, merkezin emirlerini kulak ardı ededursun haberi alan Kalarga ve Sazçiftlik ahalisinden yaklaşık elli kişi “*kadim*” haklarını kaybetmemek üzere aynı tarihlerde harekete geçmişlerdir. Ekim ayı ortalarında, en rahat ve hızlıca ulaşabilecekleri makama, Bergama kaza idaresine bir telgraf gönderirler. Köylüler muhatapları Galib Bey kadar donanımlı değildir ancak meramlarını yerel idarenin bam teline dokunacak ifadelerle anlatmaya özen göstermişlerdir.

“Bizler 77 hanede 275 nüfusa ve dört yüzden fazla çift ve damızlık hayvana sahip olup devletin sadık Hristiyan tebaasıyız. Mezkur mahaller köylerimizin umranı[na] dahildir ve buraların mevcut hayvanlarımızın kadimen otladığı ve sulandığı ve ambarlarımızın döküldüğü yerler olduğu Bergama kazası meclis idaresince yapılan tahkikat sonucu sabit olmuştur. Elimizde olan beş yüz altı yüz dönümlük bu mahalli Galip Bey'in hükümet vasıtasıyla elimizden alıp eşinin merasına katacağını duydukça üzülüyoruz. Galip Bey buna muvaffak olursa bu mahallerden başka bir dönüm bile meramız olmadığından hayvanlarımız açlıktan telef olacak ve dört bin dönüm arazi ziraat olunamayacaktır. Ayrıca iki köy halkı mahkeme kapılarında sürüne sürüne mahvolacak, köyümüz de harap olacaktır.”

Köylülerin ifadelerinde devlete sadakatlerini peşinen belirtmeleri, iddialarının kaza idaresince de onaylanması, söz konusu mahalden başka “*bir dönüm bile*” meraları olmaması ve bu mahalli kaybetmelerinin yıkıcı sonuçları gibi altını çizdikleri birçok nokta vardır. Ancak bunlar arasında en dikkat çekici olanı anlaşmazlık konusu olan mahallin köylülerinin “*umran*”ına dahil olduğu iddiasıdır. Köylüler bu iddiayla söz konusu mahallin *arazi-i metruke*, yani her türlü menfaatinin kendilerine terkedilmiş bir alan olduğunu vurgulamak istemektedirler.⁵³ Böylelikle de buradaki kadimi haklarının devamını ummaktadırlar. Ancak bu beklentileri resmi kayıtların sert duvarlarına çarpacaktır. Dahiliye Nezareti 21 Ekim'de Aydın vilayetine üçüncü bir telgraf göndererek anlaşmazlık mahalliyle ilgili kesinleşmiş hükmün “*bir daha muhabereye hacet bırakılmamak üzere*” uygulanmasını istemiştir.

⁵³ 1858 Arazi Kanunnamesi metruk arazilerin konumu hakkında kesin bir dil kullanmasa da kanunnameye yazılan şerhler bu konuya açıklık getirmektedir. Örneğin kanunnamenin şârihlerinden Hoca Emin Efendizade Ali Haydar'a göre “*umran dâbilinde yani belde veya karyenin derununda bulunan yerler*” arazi- metrukedir ve bu araziler halkın “*tabkikan yahut takdiren ona ihtiyacı bulunduğundan*” ihya ya da birine temlik edilemezler. Hoca Emin Efendizade Ali Haydar Efendi, *Şerh-i Cedîd li-Kanuni'l Arazî*, (İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1321), s.54. Yine kanunnamenin şârihlerinden Ebulula Mardin doksan bir ve doksan ikinci maddelerin şerhlerinde şöyle der: “*Umrana karib olan yerler abaliye mera, harman yeri ve baltalık olmak üzere terk olunur. Abalinin muhtaç olup müstağni olamayacağı bu gibi araziler kimsese verilemez ve buralardan vergi alınamaz.*” Ebu'l -ula Mardin, *Arazî Kanunnamesi Şerhi*, (Dersaadet, İkdâm Matbaası, 1324), s.193.

Dahiliye Nezareti meranın köylüler tarafından gasp edilen bölümünün Galib Bey'e teslim edilmesi konusunda oldukça net olsa da yerel idare köylülerin taleplerini ısrarlı bir şekilde savunmaya devam etmektedir. Aydın valisi köylülerin beklentilerini tam olarak karşılayamasa da onlara zaman kazandırmakta kararlıdır. Makamına gönderilen üç ayrı emre rağmen Dâhiliye Nezareti'ne tekrar yazma cesaretinde bulunarak tartışmalı arazinin idareten yapılan tahkikat sonucu zilyet olduğu anlaşılan köylülerde bırakılmasını ister. Bu cüretkâr talebinin gerekçesi kendince gayet mantıklıdır çünkü vilayet idaresinin kararı geçici olup, arazinin akıbeti ile ilgili mahkemece kesin bir hüküm verilinceye kadar mevcut halin korunmasına yöneliktir. Cesur vali kalem eline almışken kendi düşüncelerini açıkça ifade etmeyi de ihmal etmez. Öngörüsüne göre bahsedilen meralar köylülerden meclis idaresince alınıp Zahide Hanım'a teslim edilirse bu durum bir takım kavga ve çekişmelere neden olacaktır. Bu nedenle meranın zilyet görünen ahalide bırakılması ve karşı tarafa da mahkemeye başvurularının söylenmesi maslahat icabı zaruri görünmektedir.

Aydın valisinin 3 Kasım tarihli yukarıdaki tahrirati konuyla ilgili defaatle gönderdikleri kesin hükmü yaklaşık dört aydır uygulamaya çalışan nezaret yetkililerini öfkeli mi bilmez ancak valinin tahriratından bir şekilde haberdar edilen Galib Bey'i iyice çileden çıkardığı kesindir. Bununla birlikte muhatabının iddialarını sahip olduğu entelektüel donanımına püskürtecek kadar soğukkanlı davranmaya devam eder. Onun nezarete on gün sonra yaptığı başvuru bunun kanıtıdır:

“... bildiğiniz üzere gayrimenkul emlakte zilyet ... bi'l-beyyine sabit ve hükm-i şer'î veya nizamı lâhik olmak ve beyyine ise nev'i müddeâbihin ait olduğu mahkemede ikame-i dava olunmak şer'an ve kanunen lazım ve lâbüddür. İdare meclislerinin ise bu gibi durumlar hakkında beyyine talep etmeye ve zilyetliğe hüküm vermeye hiçbir şekilde yetkisi yoktur. İdare meclisinin ahalinin idareten zilyet olduğunu açıklamak gibi üzerinde hüküm vermesi caiz olmayan bir karar vermesi vehme vücut vermesi anlamına gelir. Bu arazilerin tasarrufu uzun yıllardır bizdedir. Bu nedenle bir ihtiyaç durumunda zilyetlik beyyinesini ikame dahi bizlere ait bulunduğu açıktır. Ayrıca mezbur tahriratta öteden beri kullanıldığı söylenen meralar daha sekiz ay evvel ahaliye idareten teslim edilmiştir. Oysa biz bu ana değin şüpheden masun tasarruf senedlerine dayanarak bu meraları isteyenlere kiralamaktaydık ve bunu gösteren kira kontratları da elimizde mevcuttur. Hal böyleyken zilyetliğin ahalide görünmesi kadar şaşılacak bir durum ve garabet düşünülemez. Ayrıca mezkur meraların bize teslim edilmesinin kavga ve çekişmeye sebep olacağı şeklinde indî bir hüküm verilmesi de ahalinin teşvik ve tahrik edildiğini göstermektedir.”

Galib Bey Dahiliye Nezareti'ne yazarken nezaretin vilayete bir emir daha göndermek yerine topu bu kez doğrudan Şura-yı Devlet'e atacağını biliyor gibidir. 25 Kasım'da Şura-yı Devlet'e hitaben bir istida daha kaleme alır. Bu tarihte konu nezaretten sadarete, oradan da Şura-yı Devlet'e havale edilmiştir bile. Topun hangi kurumda bekletildiğini mevcut pozisyonu gereği kolaylıkla takip ettiği anlaşılan Galib Bey üyesi olduğu kuruma şunları yazar:

“...usul gereği dairenize tevdi edilen bu anlaşmazlığa sizin bakmanız doğaldır, ayrıca sizler bu mesele hakkındaki muamelat ve duruma da zaten vakıfsınız. Lütfen bitmek bilmeyen bu mağduriyetimizi bir an evvel gideriniz.”⁵⁴

Şura-yı Devlet kilometrelerce uzaktaki arazilerinin peşinde koşturmaktan yorgun düşmüş bu üyesini yine hayal kırıklığına uğratmayacaktır. Kurumun 30 Aralık'ta⁵⁵ Adliye Nezareti'ne gönderdiği mazbataya göre karar bir öncekinin aynısıdır. Ancak meselenin başından beri taraflarından biri olan Sadaret ise “*istirdâd-ı arazi*” konusunda Şura-yı Devlet kadar emin değildir. Sadaret makamı 17 Ocak 1896 tarihinde Adliye Nezareti'ne gönderdiği bir mazbatada konu hakkındaki çekincelerini dile getirmiştir. Buna göre meraların mahkeme kararı olmadan ahaliden alınıp Zahide Hanım'a verilmesi Aydın valisinin bahsettiği ihtimal ve sakıncaları beraberinde getirecektir. Bu nedenle mesele nezaret tarafından ayrıntı bir şekilde incelenmeli ve ona göre adaletin gereği sağlanmalıdır.⁵⁶

Adliye Nezareti'nin yılan hikâyesine dönen mera anlaşmazlığı ile ilgili kararı arşivde bu konuda bir belgeye şimdilik rastlanmaması ve sonraki belgelerde de bu konuya herhangi bir atıf yapılmaması nedeniyle maalesef bilinmemektedir. Ancak nezaretin anlaşmazlık hakkında şimdiye kadar adli makamlara herhangi bir müracaat yapılmadığı ve dolayısıyla ortada kendilerini ilgilendiren bir durum olmadığı yönündeki önceki kararını tekrarladığı tahmin edilebilir. Nitekim meraların Zahide Hanım'a iade edilmesi şeklindeki Şura-yı Devlet kararının 4 Ağustos 1897'de Aydın vilayetine tekrar gönderilmesi bu görüşü kuvvetlendirmektedir.⁵⁷ Meselenin Adliye Nezareti'ne havale edilmesi ile Şura-yı Devlet kararının bölgeye son kez gönderilmesi arasındaki yaklaşık bir buçuk yıllık sürede neler yaşandığı ise yine arşiv belgelerindeki sessizlik nedeniyle takip edilememektedir. Ancak Galib Bey'in bu son emirden yaklaşık iki ay sonra “*emlak ve arazi işlerini görmek üzere*” bölgeye tekrar gitmek için izin istemesi çilesinin hala devam ettiğini gösterir.⁵⁸ Bu arada 1897 yılı sonlarında Aydın vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne konu ile ilgili bir tahrirat daha gönderilir. Tahrirat “*istirdâd-ı arazi*” meselesinin “*vakt-i mesâ'da ta'lîk*” olduğunu bildirmektedir.⁵⁹

⁵⁴ BOA, ŞD.1394/16

⁵⁵ Galib Bey'in 17 Aralık'ta Şura-yı Devlet'e yazdığı bir başka istida kararın bu tarihten en az iki hafta önce çıktığını göstermektedir. Bahsi geçen istidada Galib Bey bilinmeyen bir sebeple bu ikinci kararın bir kopyasını talep etmektedir. 4 Şubat 1896'da gelen cevap olumsuzdur. Şura-yı Devlet konunun Adliye Nezareti ile görüşüldüğünü gerekçe göstererek talebi reddetmiştir. BOA, ŞD.2973/75

⁵⁶ BOA, BEO.730/54706

⁵⁷ BOA, DH.MKT.2248/6

⁵⁸ BOA, Y.A.HUS.376/125. Belgede izin talebinin onaylanıp onaylanmadığına dair bir bilgi yoktur.

⁵⁹ BOA, DH.MKT.2248/6

Galib Bey'in merkezi ve yerel idare arasında Penelop'un örgüsüne dönen çilesi gerçekten biteceğe benzememektedir. Galib Bey'in merkezde elde ettiği kazanımlar yerel idare tarafından adeta sökülmemektedir. Vilayet idaresi merkezin emirlerini uygulamaktan ısrarla kaçınmaktadır. Takvimler 1899 sonbaharını göstermektedir ve Galib Bey'in elleri hala boştur. Bu süre içinde Dahiliye Nezareti'ne duçar olduğu zarar ve ziyanı anlatan son bir dilekçe daha yazar. Nezaretin tutumu ise artık klişeleşmiştir. Aydın vilayetine yeni bir emir göndererek “*işin bir an evvel tesviyesi*”ni buyurur.⁶⁰

Karaosmanoğlu kerimesi Zahide Hanım ve köylüler arasındaki mera hikayesinde bir bölümün daha sonuna gelinmiştir. Bu tarihten sonra sekiz yıllık bir sessizlik dönemi devreye girer. Artık Bergama'daki meralarla ilgili ne Zahide Hanım ortalarda görünür ne de köylülerin sesi çıkar. Hikayenin asıl kahramanı Galib Bey ise bu yıllarda ailevi başka sorunlarla boğuşmaktadır. Eşinin ve annesinin İstanbul ve Bergama'daki emlakinin birikmiş vergileri nedeniyle maaşının bir bölümüne Maliye nezaretince el konulmuştur.⁶¹ Galib Bey'in tek sorunu haremının borçları da değildir. Kigork adında bir ekmeğeçiye olan borcu nedeniyle de maaşı tehdit altındadır.⁶²

Bergama'daki meralarla ilgili hikayenin sonraki izleri 1911 yılı başlarına tarihlenmektedir. Ne var ki hikayenin kahramanı değişmiştir. Galib Bey artık sahnede değildir ve Zahide Hanım yerine arazileri için mücadele eden bu kez yeni kocası Hikmet Bey'dir.⁶³ Gerçi Zahide Hanım Hikmet Bey'in olaya müdahalesinden kısa bir süre önce “*hukukunun yine ayaklar altına alındığı*” konusunda Dahiliye Nezareti'ne bizzat yazarak gerektiğinde kendisinin de inisiyatif alabileceğini göstermiştir⁶⁴, ancak artık haklarını savunacak yeni bir

⁶⁰ a.g.b.

⁶¹ BOA, DH.MKT.2166/60, BOA, DH.MKT.2343/114, BOA, DH.MKT.2479/83, BOA, DH.MKT.1058/21, BOA, DH.MKT.1204/62

⁶² BOA, DH.MKT.2346/115

⁶³ BOA, DH.H.13/23. Hikmet Bey yazdığı arzuhallerde kendisini “sadr-ı esbak merhum Fuad Paşa hafidi” olarak tanıtır. Belgenin arşivdeki özetinde “sadr-ı esbak” kelimesi “müdür-i esbak” şeklinde yanlış okunmuştur. Belgeyi daha önce yorumlayan Yücel Terzibaşoğlu da “sadr” kelimesini “müdür” olarak okuyarak makalesinde Hikmet Bey'i eski müdür Fuad Paşa'nın oğlu olarak tanıtmıştır. Yücel Terzibaşoğlu, “A Very Important Requirement of Social Life: Privatization of Land, Criminalisation of Custom, and Land Disputes in the Nineteenth-Century Anatolia”, *Les Acteurs Des Transformations Foncières Autour de la Méditerranée au XIXe Siècle*, ed. Vanessa Gueno et Didier Guignard, Karthala and the Maison Méditerranéenne des Sciences de l'Homme, 2013, ss.25-48.

⁶⁴ BOA, DH.MKT.2652/15, BOA, DH.H.13/23 Zahide Hanım'ın 20 Aralık 1910 tarihli arzuhalinde kullandığı dil toprak üzerinde bireysel mülkiyet hakkının kurumsallaşması sürecini takip açısından önemli ipuçları taşır. İçinde doğduğu ve gelin gittiği aileler bu kurumsallaşma sürecini içselleştirmesini sağlayacak ortamı kendisine

kocası olduğundan yorulmasına gerek kalmamıştır. Bu arada nezaret Aydın vilayetine gerekli talimatı vermiş, “*Zahide Hanım’ın tasarruf hakkının güvence altına alınması*” emretmiştir.⁶⁵

Merkezden bölgeye ulaşan emir sonrasında harekete ilk geçen Bergama kaza idaresi olur. Kaza idaresi Ocak ayı sonlarında bir keşif heyeti oluşturmuştur. Zahide Hanım’ın vekili Tahsin Efendi de bahsi geçen heyetle birlikte olay mahallindedir ve müvekkilinin hukukunu savunmak için hazırlıklı gelmiştir. Tahsin Efendi önce elindeki tapu senedini heyete ibraz eder, sonra da civar köylerden getirttiği şahitleri dinletir. Her iki delil de köylülerin el uzattığı arazinin Zahide Hanım’ın tasarrufunda olduğuna işaret etmektedir. Ancak karşı tarafın da eli boş değildir. Ahaliyi temsilen gelen şahitler köylülerin bir zamanlar burada hayvan otlattığını ancak meranın Arnavutlara kiralanmasından beri bundan men edildiklerini söylerler.

Keşif heyeti raporunu tamamlayıp kaza idaresine sunduğu günlerde Zahide Hanım’ın çiçeği burnunda kocası Hikmet Bey de İstanbul’da koşuşturmaktadır. 24 Ocak’ta Dahiliye Nezareti’ne yazdığı arzuhalde bölgeye gönderilen emirlere rağmen gereğini yapmayan mahalli hükümeti şikayet eder. Karısının hukukunu savunma konusunda o da selefi Galib Bey kadar donanımlıdır. Arzuhalinde kullandığı dil zamanın ruhuna uygun bir adalet ve mülkiyet anlayışını içerir:

“...mâlum-i sâmi-i nezâret-penâhileri buyrulduğu üzere herkesin yedinde bulunan senedât-ı hâkânî ile hukûk-ı tasarrufiyesi taht-ı temine alınmış olacağına nazaran böyle hod-serâne tecavüzât-ı mütevâliye ile hiçbir kimsenin hukûk-ı tasarrufiyesini temin edebilmesi ve bu yüzden servet-i milliyenin taht-ı temine alınması imkân hâricine çıkmaktadır işte bu cihetin ehemmiyet-i azimesi piş-i nazar ve teemmüle alınarak Şûrâ-yı Devlet heyet-i umûmiesince verilen kararda minel-kadîm bâ-sened tasarruf edilen bir arâziye her kim tarafından bir tecâvüz vukû bulacak olur ise men-i müdâhalesiyle müddeilerin mahkeme-i âidesine sevkleri muktezâ-yı maslahat görülerek ol veçhile icâbının icrâsı taht-ı karâra alınmış...”

Hikmet Bey *gerekeni* kendinden emin bir dille yetkililere hatırlatmakla meşgulken Bergama kaza idaresi bu tarihten bir gün sonra ilginç bir karara varır. Keşif heyeti anlaşmazlık mahallinin Zahide Hanım’ın merası dâhilinde olduğunu açıkça ifade etmiş olsa da arazinin bir kısmı yine köylülere bırakılmıştır. Karar Hikmet Bey’i oldukça şaşırtmıştır. 18 Mart’ta Dahiliye Nezareti’ne bir arzuhal daha yazar:

“Kaza idare meclisinin meselenin tahkiki amacıyla gönderdiği heyet raporunda köylülerin tecavüzlerinin resmi hiçbir senede dayanmadığı ortaya çıkmıştır. Tahkikat sonucuna göre meranın 1846 senesinden beri eşimin ecdadına ait bulunduğu kayıtlarda

---

sağlamışa benzemektedir. Arazilerine yapılan saldırının “adaletin ve meşrutiyetin mesut gölgesinde onaylanacak bir durum olmadığı” ifade etmesi buna işaret etmektedir.

⁶⁵ BOA, DH.MUİ.35/47

sabit olduğu halde bu hudut dahilinde bir kıta arazinin garip bir şekilde köylülere geçici olarak terkine karar verildi. Eğer bu hükmün sebebi heyetin raporu ise böyle keyfi olarak rapor içeriğine aykırı bir karar verilmesi adalete uygun olmaz... Arazinin tamamen tarafımıza teslimini talep ederim.”

Zahide Hanım'ın gasp edilen arazisi için koşturup duran yalnızca Hikmet Bey değildir. Bergama'da bulunan vekil Tahsin Efendi de konuyla ilgili mahalli hükümete defalarca başvuruda bulunmuştur. Ancak o da müvekkilinin kocası gibi umduğunu bulamamıştır. Üstelik Tahsin Efendi'nin maruz kaldığı muamele daha can sıkıcıdır. Hikmet Bey'in 1 Nisan'da yine Dahiliye Nezareti'ne yazdığı arzuhale göre mahalli hükümet ciddiyetsiz bir tutumla işi iyice savsaklamaktadır:

“Şimdiye kadar defalarca takdimine cesaret ettiğim müteaddit istidalarımın neticesi olarak hukukumuz bir dereceye kadar güvence altına alınacağını ümit eder ve beklerken civar kura ahalisi malum tecavüzlerinde ısrar etmekte. Bu konuda Bergama'da bulunan vekilimiz mahalli hükümete mükerrer olarak müracaat ettiğinde “biz sizin meralarınızın bakıcısı değiliz” diye dünyanın hiçbir idaresinde hükümet diline uymayacak bir şekilde ret cevabı almaktadır. Bu gibi muamelelere şahit olmak tasarruf haklarımızı ihlal ettiği gibi hükümetin nüfuzunun da mevcut bulunmadığı hissini uyandırmaktadır. Tasarrufumuzda bulunan emlakten istifade ve bir menfaat temin edebilmek imkânı kalmıyor. Diğer taraftan ise işbu emlak resmi kayıtlarda adımıza kayıtlı olduğundan her türlü miri tekalifi ödemekle mükellef tutulmaktayız. [Oysa] hükümete karşı miri tekalifin ödenmesinde tasarruf hakkının tasdiki [gerekir] Mala sahip olmak meselesine gelince bu konuda mercisiz bir halde kalmak hükümet adaletine uygun bir hal değildir. Bu nedenle mağduriyetimizin son defaya mahsus olmak üzere lütfen ve merhameten nazar-ı dikkat ve rahmete alınmasını istirham ederim.”

Hikmet Bey'in merkezi hükümeti üstü kapalı bir şekilde yerelde otorite kuramamakla suçladığı arzuhali nezaret yetkililerini hayli etkilemiş olacak ki hemen ertesi gün konu hakkında bilgi isteyen bir telgraf Aydın vilayetine gönderilir. Ancak bu Hikmet Bey'in nezareti son sıkıştırması da değildir. Bu tarihten bir hafta sonra kaleme aldığı arzuhale merkezi hükümete vazifelerini hatırlatmaktan usanmayan bu beyefendinin olayları yakından takip etmekte de mahir olduğunu gösterir:

“Nezaretiniz Aydın vilayetine meseleyi sordu. Cevabı beklediğimiz sırada Bergama'daki vekilimiz, size de ekte gönderdiğim telgrafta, köylünün şimdiye kadar kullandığı hile ve desiselerini artık son raddeye çıkararak kendi köy korucularına jandarına elbisesi giydirdiğini ve böylece saldırılarına bir de resmiyet rengi verdiklerini söyledi. Köylü hayvanlarımızı meradan çıkarıp kendi hayvanlarını sokmuş. Yani hem arazi üzerindeki tasarruf hakkımıza tecavüz etmiş hem de mevcut hayvanları otsuz ve yemsiz bırakarak mahvolmalarına sebep olmuş ve bizi zarara sokmuşlardır. Böylece hukuku ve hükümetin resmi vazifelerini de suiistimal ettikleri açığa çıkmıştır. Böyle birkaç azgın ve şeririn kanuna aykırı hareketlerine ve herkesin hakani senedle mutasarrıf olduğu emlak ve arazisine tecavüz ederek tasarruf hakkını iptal derecesine gitmelerine hükümetçe olumlu bakılmayacağından eminim. Bu nedenle hükümetin mevcudiyetini hissettirmesi, adaleti temin etmesi ve bizi uğradığımız zarardan kurtarması adına mahalline emir gönderilmesini talep ederim.”

Hikmet Bey'in "*beklediğini*" ifade ettiği cevap Aydın valisinden 24 Nisan'da gelir. Valinin nezarete yaptığı açıklamaya göre konu hakkında mahalli tetkikat yapılmış ve köylünün haksız olduğu anlaşılmıştır. Mera tapu senedinde gösterilen tüm hudutlar dahil olmak üzere Zahide Hanım'a aittir ve köylünün hak iddiaları hiçbir resmi evraka dayanmamaktadır. Buna rağmen Kalarga, Sazçıftlık ve Karaçitlenbik köyü ahali "*müdahalede ısrar etmekte*"dirler. Mera anlaşmazlığı valinin ifadesine göre daha büyük olaylara da sebebiyet vermiştir. Kalarga köyü muhtarının oğlu Dimitri ve birkaç köylünün Aydın vilayet idaresine yazdığı telgrafa göre meranın Arnavut kiracıları bir kişiyi öldürmüş diğer bir kişiye de yaralamışlardır. Katil yakalanamamış ancak yaralama olayına karışan bir kişi sorgulanmak üzere istintak dairesine götürülmüştür. Şikâyetçilerin iddialarını araştırmak üzere Menemen jandarma bölük kumandanı Yüzbaşı Ali Efendi birkaç jandarma ile olay yerine giderek ağılları aramışlar, ağıl önünde duran iki yabancı Arnavutun elindeki tüfeklere el koymuşlardır. Olayların büyümemesi için gerekli önlemler de alınmıştır. Ancak köylüler meradan men edildikleri yönündeki şikâyetleriyle resmi makamları işgal etmeye devam etmektedirler. Valinin ifadesiyle köylüler "*başkasının mutasarrıf olduğu malı zapt etmek fikrinde*dirler."⁶⁶

Sonuç Yerine

Zahide Hanım'ın meraları ile ilgili hikaye Aydın valisinin köylülerin haksız olduğunu ifade ettiği bu son raporla nihayet bulmaktadır. Hikayenin bundan sonraki kısmında neler olduğunu takip etmek arşiv belgelerinin tam bu noktada kesintiye uğramasından dolayı şimdilik mümkün görünmüyor, ancak hikaye bu haliyle bile on dokuzuncu yüzyıl sonlarında mülkiyet ilişkilerinde yaşanan dönüşüme ışık tutmaktadır. Zahide Hanım'ın arazi anlaşmazlıkları toprak üzerindeki hak iddialarının doğasını ve bu iddiaların yerel/merkezi hükümet nezdindeki karşılığını anlamak konusunda oldukça verimli bir örnektir. Bu anlaşmazlıklar ilgili dönemde toprak sahipliği mücadelelerinin ne tür araçlar ve söylemler üzerinden yürütüldüğünü ve bu mücadelenin köylü, eşraf ve mahalli/merkezi hükümet gibi çeşitli aktörler tarafından nasıl biçimlendirildiğini göstermektedir. Söz konusu dönem, toprağın birden fazla aktörün hak iddialarıyla örülmüş olan geleneksel kabuklarından soyulduğu ve toprak üzerindeki tasarruf hakkının bireysel mülkiyet hakkında yaklaştığı bir dönemdir. Bu olgu, hakkın bölünmesini değil kişiye özgülüğünü merkeze almasıyla oldukça yenidir ve tam da bu nedenle toprak artık çok daha derin ve karmaşık ihtilafların konusu olmuştur. Merkezi hükümet onu kesinleşmiş sınırları ve vergileriyle hazinayı dolduracak olan "biricik" sahipleriyle birlikte tek tek kaydetmek istemektedir, toprağın nimetlerinden yararlananlar ve bunun bedelini ödeyenler ise haklarını teyit ettirmenin telaşına düşmüşlerdir.

⁶⁶ BOA, DH.H 13/23

Zahide Hanım'ın hikayesi hak mücadelelerinin kızıştığı bu dönemde mücadelenin araçlarını ayrıntılarıyla ortaya koyması bakımından ayrıca önemlidir. İlgili dönemde periyodik olarak yapıldığı anlaşılan emlak tahrirlerinin kaydedildiği yoklama defterleri bir anlaşmazlık durumunda önemli bir başvuru kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin bu defterler⁶⁷ Yazıcıçullu çiftliği meselesini soruşturan Ömer Eşref Efendi için bir başlama noktası oluşturmuştur. Defterler Zahide Hanım'a intikal eden arazilerin önceki ve mevcut durumları hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir ve müfettiş bu bilgileri soruşturmanın diğer kaynakları ile mukayese etmek üzere kullanmıştır. Gerçi Galib Bey'in şikayetinden hatırlanacağı üzere bu defterlerin mahalli yoklama memurlarının usulsüz işlemlerini barındırma ihtimali de vardır, ancak bu durum defterlerin bir başvuru kaynağı olarak görülmesini engellememiş benzemektedir.

Toprak üzerindeki hak iddialarının kanıtlanmasında kullanılan bir diğer araç tapu senetleridir. Tapu senetleri bir anlaşmazlık durumunda resmi makamların öncelikli olarak dikkate aldığı yazılı kanıtların başında gelir. Nitekim Zahide Hanım vakasında bu belgeler hak sahiplerinin ve arazi sınırlarının ortaya çıkarılmasında belirleyici rol oynamıştır. Bununla birlikte Zahide Hanım'ın hikayesi özellikle kadimi hak iddiaları ile çeliştiğinde tapu senetleri aleyhine hüküm verilebildiğini de göstermektedir. Ancak Zahide Hanım vakasında bu karar mahalli hükümetin geçici olarak aldığı bir karardır ve yerel yetkililerin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bölgede tansiyonu daha fazla yükseltmemek adına alınmıştır. Yine de gerekçesi ne olursa olsun tapu senetleri hilafına hareket edilmesi merkezi hükümet tarafından kesinlikle kabul görmemiştir. Tapu senetlerinin son sözü söyleme yetkisi sadece idari merkezin vurguladığı bir durum değildir, Zahide Hanım'ın haklarını savunmak üzere yoğun bir mesai harcayan kocaları da bu belge türünün kendisiyle amel edilmeye ne kadar layık olduğunu zamanın mülkiyet anlayışına uygun bir dille defalarca dile getirmişlerdir.

Zahide Hanım'ın uzun soluklu hikayesi tapu senetlerinin yanı sıra tasarruf süresinin de hak mücadelelerinde belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Bilindiği üzere Osmanlı toprak rejiminde toprağın aralıksız on yıl işlenmesi ve vergisinin ödenmesi kişiye bir takım haklar kazandırmaktadır. *Hakk-ı karar* olarak kavramsallaştırılan bu durum Zahide Hanım örneğinde sonucu iki kez onun lehine çevirmiştir. Hatırlanacağı üzere ilk vakada Zahide Hanım, annesi Esmâ Hanım'dan kendisine intikal eden kışlak ve ağıla bu vesile ile sahip olmuştur, ikinci olaraksa Yazıcıçullu çiftliği arazisinin bir bölümünü "*fuşûlî olarak zabt ettiği*" ortaya çıktığı halde imdadına yine bu ilke yetişmiştir. Yazıcıçullu çiftliği vakasında çiftlik arazisi üzerinde inşa edilen binaya ve çiftlik

⁶⁷ Hikayenin bu kısmından anlaşıldığına göre 1868 ila 1884 yılları arasında bölgede yaklaşık beş yılda bir emlak sayımı yapılmıştır.

mahsulatına ait vergi kayıtlarının incelenmesi de ayrıca dikkat çekicidir. Bu durum tapu kayıtlarının sorunlu olduğu ya da pratikle çeliştiği durumlarda vergi kayıtlarının kazanılmış hakları belirlemeye yardımcı olmak üzere kullanıldığına işaret etmektedir.

Arazi anlaşmazlıklarında başvuru kaynağı olarak kullanılan yazılı kaynakları her zaman resmi makamların arayıp bulduğu düşünülmemelidir. Zahide Hanım vakası hak iddiasında bulunan tarafların eğer elleri doluyorsa bunu peşinen ya da gerektiğinde kanıtlamaktan geri durmadığını göstermektedir. Örneğin Galib Bey Hasbucak merası ile ilgili anlaşmazlıkta elindeki tapu senetlerinin yanı sıra arazinin eşine ait olduğunu kanıtlayan yakın tarihli bir mahkeme ilamını da resmi makamlara ibraz etmiştir. Daha da önemlisi Galib Bey bu belgeleri mücadelesinde bir dayanak olarak kullanmakla kalmamış, bu iki belge türünün hukuki niteliğini resmi makamlara hatırlatmak gibi bir vazifeye de girişmiştir. Özellikle mahkeme ilamının arazinin hangi tarafa ait olduğuna dair son sözü söylediğini vurgulayan Galib Bey resmi makamlardan buna uygun hareket etmelerini istemiştir.

Galib Bey'in iddialarını ispatlamak üzere masaya sürdüğü bir diğer kart hatırlanacağı üzere elindeki kira kontratlarıdır. İfadesine göre söz konusu belgeler araziye zilyet olduklarını açıkça göstermektedir. Hal böyleyken mahalli hükümetin köylünün zilyet olduğuna hüküm vermesi yine kendi ifadesiyle “*şaşılacak bir durum*”dur. Kira muameleleri “*şüpheden masun tasarruf senetlerine*” istinaden yapılmıştır ve bu açıdan en az tapu senetleri kadar dikkate alınmaya değerdir. Tapu senedi ve kira sözleşmesi arasındaki organik bağı haklarını savunmak üzere kullanan yalnızca Galib Bey değildir. Meranın kiracısı Arnavut Tahir Ağa da olay yeri incelemesinde bu duruma dikkat çekmiş, merayı tapu senedinde yazan sınırlara göre kiraladığını özellikle vurgulamıştır.

Meraların bir kira anlaşmasına konu olması bu noktada ayrı bir parantez açmayı gerekli kılmaktadır. Merkezi ve yerel hükümetin defalarca belirttiği üzere söz konusu meralar resmi kayıtlara göre Zahide Hanım'a aittir, ancak bu araziler sahibi tarafından bizzat tasarruf edilmemektedir. Zahide Hanım döneminin tipik bir “toprak ağası”dır. Uzak memleketindeki büyük arazilerinin başında olmak yerine onları kiralama yoluyla yönetmeyi tercih etmiştir. Kiralama pratiğinin yalnızca materyal kazanç amacına yönelik olduğu düşünülmemelidir. Muhacir iskanı ve göçebelere yerleştirilmesi baskısını üzerinde hisseden birçok toprak sahibi bu dönemde uzaktaki arazilerini korumak üzere kiralama yoluna gitmişlerdir.⁶⁸ Yöntemin arazileri dış müdahalelerden korumak konusundaki etkisi farklı bölge ve zamanlar açısından tartışılabilir, ancak Zahide Hanım örneğinde bu önlem işe yaradığı gibi gözükmemektedir. Nitekim Galib Bey arazilerle ilgili yapmış olduğu ilk şikayette köylülerin kiracıların ağılları boşaltmasını fırsat bilerek meraları gaspa kalkıştıklarını ifade etmiştir.

⁶⁸ Terzibaşoğlu, A Very Important Requirement of Social Life, s. 42.

Herhangi bir arazi anlaşmazlığında yukarıda sayılan belgesel kanıtların sorunu çözmekte yeterli görülebileceği düşünülebilir. Ancak Osmanlı toprak hukuku mevzuatı belgesel delillerin giderek daha belirleyici olduğu on dokuzuncu yüzyılda bile sözlü kanıtları tamamen göz ardı etmemiştir. Yazılı olmayan kanıtlara gösterilen bu ihtimam mevcut kayıtlara yansımaya gelişmeleri takip edebilme ve buna uygun karar alabilme hassasiyetinden kaynaklanmaktadır. Kayıtlara yansımaya gelişmelerden kasıt öncelikle *hakk-ı karar* uygulamasıdır. Bahsi geçen uygulama arazilerin tapu senetlerine aykırı bir şekilde genişletilmesini ya da el değiştirmesini hukuken mümkün kılan bir uygulamadır ve resmi kayıtlar kimi durumlarda gerçekte ne olduğunu takip etmekte başarısız kalır. İşte bu noktada hukuk sözlü kanıtların yardımına başvurur. Yazıcıçullu çiftliği vakasında gasp edilen arazinin ziraata uygunluğu konusunda yerel hafızaya başvurulması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Çiftlik vakası yerel hafızanın güvenilir kabul edilmesinin bir takım şartlara bağlı olduğuna da işaret eder. Hatırlanacağı üzere bu olayda sorulara “*eblehâne*” cevaplar verenler ve anlaşmazlığa taraf olan kişilerle arasında çıkar ilişkisi olanlar (çiftlik ve konağın bekçileri) güvenilir bulunmamış, köyün “*mesen ve yaşlıları*”nın ifadeleri dikkate alınmıştır.

Yazılı olmayan kanıtlara başvuru özellikle sözlü kültürün alanına giren kadimi haklar söz konusu olduğunda daha fazla önem kazanır. Çünkü bu haklar resmi evraklardan ziyade yerel hafızaya dayanılarak kullanılır. Kadimi haklar en az birkaç kuşak boyunca varlığını sürdürmüş, kazanım zamanı neredeyse hiçbir zaman hatırlanmayan haklardır. Klasik dönem eyalet kanunnameleri onu “*kadim odur ki ann evelini bilir kimesne olmaya*” şeklinde tanımlar. Bu nedenle kadimî haklarla ilgili herhangi bir anlaşmazlık durumunda resmi makamlar hakkaniyetli bir karar verebilmek için yerel hafızanın yardımına daha çok ihtiyaç duyarlar. Kadimi haklar konusunda bilgilerine başvuru bu kimselerin anlaşmazlık konusu olan ortak araziden “*asla intifa etmeyen*” kimseler olmasına dikkat edilir ki, bu kişilerden kasıt civar köylerin ahalisidir. Bahsi geçen kişiler Hasbucak merası vakasında olduğu gibi çoğunlukla anlaşmazlığa taraf olan köy ahalisi tarafından bulunup getirilir, bu kişilerin ifadelerinin sonucu ne yönde etkileyeceğine ise resmi makamlar karar verir. Hasbucak merası örneğinde yerel hafızanın resmi kayıtlarla çeliştiği görülür. Köylünün üzerinde kadimi hakları olduğunu iddia ettikleri arazi tapu senetlerinde yazılı olan hududa göre Zahide Hanım’ın çiftlik merası dahilindedir. Bu şartlar altında anlaşmazlığın Zahide Hanım lehine neticelenmesi gerekmektedir, ancak mahalli hükümet ilginç bir şekilde kadimi hak iddialarını resmi evraklara tercih eden bir karar almıştır.

Mahalli hükümetin yetkilerini aşma ve hukuki mevzuatı çiğneme pahasına aldığı bu karar arazi anlaşmazlıklarında yerel makamların ve şartların çözüm sürecini yakından etkilediğini gösterir. Mahalli hükümet ilgili kararı bölgede tansiyonu daha fazla yükseltmemek adına geçici olarak almıştır ve merkezi hükümeti bu kararın isabetine ısrarla inandırmaya çalışmaktadır. Ne var ki

dönemin yeni mülkiyet anlayışı yerelin değişken şartlarından ziyade resmi kayıtları ve bireysel hakları öncelemektedir. Ayrıca bu hikayede köylüyü ve çıkarlarını korumanın maslahata daha uygun olacağını savunan mahalli hükümetin karşısında mülkiyet anlayışında yaşanan dönüşüme uygun hareket eden bilinçli bir aydın tiplemesi vardır. Galib Bey de Hikmet Bey de bu yeni anlayışı sadece menfaatleri bunu gerektirdiğinden savunmamaktadırlar. Resmi makamlara yazdıkları arzuhallerin içeriği bireysel mülkiyet hakkının dokunulmazlığına ve faydalarına yürekten inandıklarına işaret etmektedir. Günün sonunda kazanan da onların tarafı olur. Mahalli hükümet geç de olsa merkezi hükümetin çizgisine gelmiş, resmi evrakların gücüne boyun eğmiştir. Köylüler Aydın valisinin ifadesiyle “başkasının malını zapt etmek fikrinde” ısrar eden kimselerden başkası değildir. İşte bu ifade yeni mülkiyet rejiminin zaferinin yereldeki ilanıdır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA, Babıalı Evrak Ofisi, 584/43792; 610/45732; 641/48012; 730/54706.

BOA, Dahiliye Hukuk, 13/23.

BOA, Dahiliye Mektubi Kalemî, 1058/21; 1204/62; 1715/69; 1771/107; 1775/51; 2166/60; 2248/6; 2343/114; 2346/115; 2479/83; 253/63; 2652/15.

BOA, Dâhiliye, Muhâberât Umûmî Dairesi, 35/47

BOA, İrade Dahiliye, 1076/84415; 1087/85292; 1140/88948; 1177/92050

BOA, İrade Hususi, 35/33

BOA, Şura-yı Devlet, 1392/42; 1394/16; 2478/13; 2973/75; 321/27.

BOA, Yıldız Hususi Maruzat, 268/4; 309/39; 376/125

BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat, 116/36

Tetkik Eserler

EFENDİ, Ali Haydar, *Şerh-i Cedîd-li Kanun'ül Arazî*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1321.

EMECEN, Emecen, “Bergama”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, IV, (Ankara 1992), ss. 492-495.

EMECEN, Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.

- GÜNAY, Günay, Bergama Yeşil (Yeni) Medrese ve II Numaralı Şer'iyye Sicilinde Yer Alan Kitaplar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 13, (1998), ss. 209-230.
- İSLAMOĞLU, Huri, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- İSLAMOĞLU, İslamoğlu, "16. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylüler, Ticarileşme ve Devlet İktidarının Meşrulaştırılması", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- KARABULUT, Asuman, "Bergama Kazası'nın Demografik ve İskân Yapısı (1831-1908)", *Tarih Okulu Dergisi*, 30, (2017), ss. 121-167.
- KENANĞLU, Macit, "Nizâmiye Mahkemeleri", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, (Ankara 2007), ss. 185-188.
- KERMAN, Zeynep, "Sâmipaşazâde Sezâi", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, XXXVI, (Ankara 2009), s. 77-78.
- MARDİN, Ebu'l-Ula, *Arazi Kanunnamesi Şerhi*, Dersaadet, İkdâm Matbaası, 1324.
- Martal, Abdullah, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Yapısında Gerçekleşen Değişmeler", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, I, 3, (1993), ss. 117-131.
- ORHONLU, Orhonlu, "Kara 'Othman-Oghli", *E.İ. New Edition*, (Leiden 1978), ss. 592-594.
- ÖZER, Özer, "Hu Sesleri Geliyor Eski Konaktan", *Chronicle Dergisi*, 4, (2006), ss. 26-31.
- QUATAERT, Donald, "Islahatlar Devri", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ed. Halil İnalçık-Donald Quataert, II, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004. s. 885-1051.
- QUATAERT, Donald, "Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi 2006, ss. 447-455.
- ŞEVKET, Pamuk, "Osmanlı Tarımında Üretim İlişkileri, 1840-1913", *Toplum ve Bilim*, 17, (1982), ss. 3-50.
- TERZİBAŞOĞLU, Yücel, "A Very Important Requirement of Social Life: Privatization of Land, Criminalisation of Custom, and Land Disputes in the Nineteenth-Century Anatolia", *Les Acteurs Des Transformations Foncières Autour de la Méditerranée au XIXe Siècle*, ed. Vanessa Gueno et Didier

Guignard, Karthala and the Maison Mediterranee des Sciences de l'Homme, (2013), ss. 25-48.

TERZİBAŞOĞLU, Yücel, "Eleni Hatun'un Zeytin Bahçeleri: 19. Yüzyılda Mülkiyet Hakları Nasıl İnşa Edildi?", *Tarih ve Toplum*, Yeni Yaklaşımlar, 4, (2006), ss.121-147.

TERZİBAŞOĞLU, Yücel, "Landlords, Refugees, and Nomads: Struggles for Land Around Late-Nineteenth Century Ayvalık", *New Perspectives on Turkey*, 24, (2001), ss. 51-82.

TEVFİK, Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul: Eren Yayınları, 1998.

YUZO, Nagata, "Karaosmanoğulları", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, XXIV, (Ankara 2001), ss. 468-470.

YUZO, Nagata, *Tarihte Ayânlar, Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.

UYAR, Ramazan, *Osmanlı Salnameleri'nde Bergama*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.